

वर्ष-१ अंक-२
जुलाई-सप्टे. २००९

विहंग

पक्षीनिरीक्षको व्यव्थेनो सेतु

किंमत ३:२५/-

वर्षा-२००९

પ્રકૃતિવિદ્ અને પક્ષીનિષ્ણાત શ્રી શિવરાજકુમાર ખાયર

લાલસિંહ રાઓલ

ગુજરાત અને ભારતના એક અગ્રગણ્ય પંખી-પશુ-પ્રકૃતિના નિષ્ણાત શ્રી શિવરાજકુમાર ખાયરે તા. ૧૦-૫-૮૮ના રોજ આપણી વચ્ચેથી વિદાય લીધી. પક્ષીઓ, પ્રાણીઓ અને પર્યાવરણ વિશેના તેમના તલસ્પર્શી જ્ઞાનના પ્રમાણમાં તેઓ આમજનતામાં બહુ જાણીતા ન હતા પણ તે ક્ષેત્રના આપણા દેશના જૂજ વિશારદોમાં તેમનું સ્થાન બહુ ઊંચું હતું.

બહુ નાની ઉંમરથી તેમણે પંખીઓમાં રસ લેવા માંડેલો. તેમની નિરીક્ષણશક્તિ અત્યંત સતેજ. તેમની સાથે મેં ઘણી વાર પક્ષીનિરીક્ષણ કર્યું છે. તેમની નજર કેટલી તીક્ષ્ણ હતી તેનો અનુભવ મને તે વખતે કાયમ થતો. આપણી સાથે રસપૂર્વક વાતો કરતા કરતા ચાલતા હોય છતાં આસપાસની પક્ષીસૃષ્ટિમાં શું શું ચાલી રહ્યું છે તે તેમના ખ્યાલ બહાર ન રહેતું. અનેક વાર મને નવાઈ લાગતી કે હું સાથે જ હતો છતાં આટલું બધું તેમણે ક્યારે જોઈ લીધું! આવો અનુભવ અનેક મિત્રોને થયો છે.

- વૃક્ષો, જંગલો, નદીઓ, તળાવો, પહાડો અને પશુપંખીઓના અનન્ય ચાહક તેવા તેઓ દિન-પ્રતિદિન ઝડ કપાતાં જતાં જોઈને બહુ વ્યથિત થતા. ગુજરાત સરકારે કાયદો કરીને જંગલોની ખાનગી માલિકી નાબૂદ કરી અને હિંગોળગઢ આસપાસના તેમના મોતીસરી જંગલનો કબજો લીધો ત્યાં સુધીનાં અનેક વરસોપર્યંત આર્થિક ઘસારો વેઠીને પણ તેમણે તે જંગલને સારી રીતે સાચવેલું. પણ તેમાંથી જરાયે આર્થિક લાભ લેવાની ઈચ્છા સરખી કરેલી નહીં. ગીરના જંગલ સિવાય અન્યત્ર જોવા ન મળતો કાબરો રાજલાલ (White-bellied Minivet) મોતીસરી જંગલમાં રહેતો અને માળા કરતો. વરસો સુધી મેં પણ તેને ત્યાં જોયેલો. વયમાં થોડા વરસ તે ત્યાં જોવા ન મળ્યો. એક વખત હિંગોળગઢ શિબિરમાં તેમણે તે વાત મને કરી ત્યારે તેમની ખિન્નતા દેખાઈ આવતી હતી.

પક્ષીજગતના તેમના અનુભવો અને જ્ઞાન ઘણાં વિશાળ. સ્વ. ડૉ. સલીમ અલી જેવા જગવિખ્યાત પક્ષીનિષ્ણાતને પણ તેમના માટે ખૂબ આદર હતો. પક્ષીઓના અભ્યાસ અર્થે કરેલી મુસાફરીઓમાં પોતાને સાથ આપવા તેઓ સ્વ. શ્રી શિવરાજકુમારને ઘણી વખત આમંત્રણ આપતા. પંખીઓ અંગે વિપુલ જાણકારી છતાં

સ્વ. દરબાર સાહેબ કદી તેનું પ્રદર્શન ન કરે. પ્રસંગોપાત્ વાત નીકળે

અને બોલે ત્યારે આપણને તેમના જ્ઞાનના ઊંડાણનો ખ્યાલ આવે. જેવું તેમનું પંખીજગતનું જ્ઞાન તેવી જ તેમની યાદશક્તિ. પંખીને એક વાર જોયું એટલે ભૂલે નહીં. પ્રકૃતિ અને પંખીઓમાં યુવા પેઢી રસ લેતી થાય તે માટે તેઓ સતત પ્રયત્નશીલ રહેતા. આ માટે પોતાના હિંગોળગઢ મહેલનો કેટલોક ભાગ પ્રકૃતિપરિચય શિબિરો માટે અમને વાપરવા આપતા. કોઈ પણ પ્રકૃતિપ્રેમીને મળતાં તેમને આનંદ થતો. નવશિખાઉઓ સાથે તેમનો વ્યવહાર ઉખાપૂર્ણ રહેતો. માર્ગદર્શન માટે તેમની પાસે જનારને આગળ વધવાનું ઉત્તેજન અને પ્રેરણા મળતા. હિંગોળગઢમાં શિબિર ચાલતો હોય ત્યારે જસદણથી પોતે અવારનવાર આવતા. તેમની સાથે વાતો કરવી એ એક લહાવો હતો.

પંખીઓનાં ઊંડા જાણકાર તેઓ હતા જ, સાથે સાથે પોતે પંખીઓના ફોટોગ્રાફર પણ ઘણી ઊંચી કક્ષાના. તેમના ફોટા પાડવા માટે કલાકો સુધી 'હાઈડ' (hide)માં બેસી રહે. એ જમાનામાં રંગીન ફોટોગ્રાફી ન હતી. વળી અત્યારના જેવા જુદી જુદી વિશિષ્ટતાવાળા કેમેરા પણ ન હતા. તે જમાનામાં પંખીઓના ઉચ્ચ ગુણવત્તાવાળા ફોટા પાડવા એ ફોટોગ્રાફીની કળા ગણાતી. તે વખતે તેમણે પાડેલ ફોટા જોઈએ ત્યારે કેમેરા પરના તેમના કાબૂનો ખ્યાલ આવે. બોમ્બે નેચરલ હિસ્ટરી સોસાયટી (B.N.H.S.)ના શતાબ્દિ સમારોહ નિમિત્તેની ફોટોસ્પર્ધામાં તેમને પ્રથમ પારિતોષિક મળેલું. ભાવનગરના મહારાજકુમાર સ્વ. શ્રી ધર્મકુમારસિંહજી લિખિત 'બર્ડ્ઝ ઓફ સૌરાષ્ટ્ર' નામના પુસ્તકમાં સ્વ. શ્રી શિવરાજકુમારે પાડેલા પક્ષીઓના થોડાક ફોટા છપાયા છે. ૧૯૪૭ પહેલાના જમાનામાં શિકારનો શોખ હોવો એ રાજવી ઘરાનામાં સામાન્ય બાબત હતી. જસદણના રાજકુટુંબમાં જન્મ્યા છતાં તેમણે કદી પંખીઓ કે પશુઓનો શિકાર નથી કર્યો. પશુપંખીઓ પ્રત્યે તેમને હાર્દિક લાગણી હતી.

વધુ આવતા અંકે..

સી-૨, હરિઓમ એપાર્ટ., 'ટાઈમ્સ ઓફ ઈન્ડિયા' પ્રેસ રોડ, જીવરાજપાર્ક, અમદાવાદ-૫૧

સૂચિ

શ્રી શિવરાજકુમાર ખાચર	૨
વિહંગવલોહન	૪
ઝિલ્લાજી નાંધ	૫
ગીધ પર જાપતો	૧૫
અભિપ્રાય	૧૬
પક્ષી ભોમિયા	૧૮
છાન્ડે હંદ	૧૯
જગાશય હાંદે રાવાલ	૨૨

મુખપૃષ્ઠ :

ઝાન્ડેગી હરતૂનો, પ્રહાયમુદામાં
(Orangeheaded Ground Thrush, displaying)
તસવીર : ડૉ. બકુલ ત્રિવેદી, અમદાવાદ

વિહંગ

ત્રિમાસિક

વર્ષ-૧ સળંગ અંક ૨ વર્ષા ૨૦૦૭

પરામર્શક સંપાદક
લાલસિંહ રાઓલ ડૉ. બકુલ ત્રિવેદી
સહસંપાદક : નંદિતા મુનિ
સંપાદક મંડળ
ડૉ. પી.એસ. ઠક્કર, ડૉ. પીયૂષ પટેલ,
અશોક મશરૂ, હેમાક્ષી મોદી
મુખપૃષ્ઠ સજ્જવટ : મુકેશ આચાર્ય
પત્રવ્યવહાર
૧૯/૪૧૪, સત્યાગ્રહ છાવણી, સેટેલાઈટ રોડ,
અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫

E mail : vihangujarat@gmail.com

trivedibakul@yahoo.com

લવાજમ : વાર્ષિક રૂ. ૧૦૦-૦૦

(શુભેચ્છા ફાળો આવકાર્ય - 'વિહંગ રીસર્ચ ફાઉન્ડેશન
- Vihang Research Foundation' ના નામે
ચેક / ડ્રાફ્ટ અથવા મ.ઓ.થી)
પ્રકાશક તથા મુદ્રક : ડૉ. બકુલ ત્રિવેદી, ૧૯/૪૧૪,
સત્યાગ્રહ છાવણી, સેટેલાઈટ રોડ, અમદાવાદ-
૩૮૦૦૧૫. માલિક : વિહંગ રીસર્ચ ફાઉન્ડેશન
મુદ્રણસ્થાન : ભગવતી ઓફસેટ, બંસીધર એસ્ટેટ,
દરિયાપુર દરવાજા બહાર, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧.
લેસર ટાઈપ સેટીંગ : શારદ પ્રકાશન, ૫, સનપોઈન્ટ
કોમ્પ્લેક્સ, મેમનગર, અમદાવાદ ૩૮૦૦૫૨

સંપાદકીય

તાજેતરમાં જ 'ગીર ફાઉન્ડેશન' તરફથી
ગીધ અને સારસની ગણતરીનો દોર પૂરો થયો.
ગીધની ગણતરી દર બે વર્ષે થાય છે જ્યારે સારસની દર ત્રણ વર્ષે. આ
સિવાય, વનખાતા તરફથી ઘોરડ (Great Indian Bustard),
ખડમોર (Lesser Florican) તથા ટિલોર (Houbart Bustard)ની
ગણતરી અને નળસરોવર, થોળ, છારીહંદ વગેરે જળાશયો પર શિયાળુ
પક્ષગણતરી સમયાંતરે થયા કરે છે.

પક્ષીઓની વસ્તીગણતરી તેઓના સંરક્ષણ માટે ઘડાતી
યોજનાઓ માટે જરૂરી છે, એવું કારણ દર્શાવવામાં આવે છે. જે તે
સ્થળનું મહત્ત્વ પણ ત્યાંના પંખીવૈવિધ્ય તથા પ્રમાણ ઉપરથી નક્કી
થાય છે. નિયમિત ગણતરી થાય તો પક્ષીઓની સંખ્યામાં થતો વધારો-
ઘટાડો, જે-તે સ્થળની જાળવણી તથા યોગ્યતાનું સૂચક બને. વળી,
ગણતરીની પ્રક્રિયા લોકજાગૃતિ માટે પણ ઉપયોગી થાય, વગેરે.. વગેરે..
આ બધી વાત સાચી, પણ પછી શું? સમયની માંગ છે કે હવે આપણે
આપણું સુકાન પક્ષીસંરક્ષણ તરફ વાળીએ. ગણતરીને ગૌણ સ્થાન
આપી, આપણું ધ્યાન પક્ષી તથા તેમનાં રહેઠાણોની જાળવણી, સંરક્ષણ
તથા વિકાસ પ્રતિ કેન્દ્રિત કરીએ. આટલી માનવશક્તિ અને સમય
તથા નાણાંકીય ભંડોળ, ગણતરીના વ્યાયામ દરમિયાન આયોજિત
કાર્યશાળાઓ, કાર્યક્રમના અમલીકરણ તથા હેવાલ-પ્રસિદ્ધિમાં ખર્ચાઈ
જાય છે તેને બદલે એ ઝોતોને પક્ષીસંરક્ષણ માટેની જરૂરી પ્રવૃત્તિઓ
માટે ઉપયોગમાં લઈએ તો તે વધુ ફળદાયી બને.

મને હંમેશાં એવું લાગ્યું છે કે, જે રીતે બહોળા પાયે
પક્ષીનિરીક્ષકોને ગણતરીમાં સાંકળવામાં આવે છે તે જ રીતે પક્ષીસંરક્ષણ
માટે ઘડાતી યોજનાઓમાં પણ તેઓને જોડવામાં આવે. આનાથી
'સંરક્ષણ' માટેની વનખાતાની નીતિ વધુ પારદર્શી બનશે અને
પ્રકૃતિપ્રેમીઓનાં ઉત્સાહ અને ધગશ પણ વધશે; તેમનું 'ગણતરી'માં
જોડાવું વધુ અર્થપૂર્ણ બનશે.

એ વાતનું આશ્ચર્ય થાય છે કે, સો પક્ષી વધુ કે ઓછાં થાય
તેનાથી આપણી સંરક્ષણનીતિમાં શું ફેર પડી જવાનો છે?
સંરક્ષણનીતિના અમલીકરણ માટે તમે વસ્તી ઘટવાની રાહ જોશો? કે
વસ્તી વધશે તો સંરક્ષણનીતિ પ્રત્યે દુર્લક્ષ સેવશો! ગીધની
વસ્તીગણતરીની જ વાત લઈએ તો, જે તારણો પૂર્વેની ગણતરી પછી
નીકળ્યાં છે એ જ તારણો હવે પછીની ગણતરી પછી તારવવામાં આવશે
એ નિશ્ચિત છે. હવે 'સંરક્ષણ'ની દિશામાં નક્કર ડગ માંડવાની જરૂર
છે.

આપણે સૌ જાણીએ છીએ કે પશુચિકિત્સા માટે વપરાતી જે
દવા ગીધના અકાળે અપમૃત્યુ માટે જવાબદાર ઠેરવવામાં આવી છે, તે
ડાયક્લોફેનાક દવા પર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ નથી. જો તેનો વપરાશ બંધ

કરાવવો હોય તો પશુચિકિત્સકો તથા દવાના વેપારીઓને ધ્યાનમાં રાખીને તેઓનો સહકાર મેળવવા ખાસ કાર્યક્રમો યોજવા પડે. તેમ આ અંગે નેતૃત્વ પૂરું પાડો, નાણાં ફાળવો. પક્ષીપ્રેમી મિત્રોની એક કાર્યશાળા યોજી આ સંબંધે માર્ગદર્શન આપો તથા પ્રત્યેક જિલ્લામાં તેઓના સહકારથી પશુચિકિત્સકો તથા દવાના વેપારીઓને ઉદ્દેશીને જાગૃતિના કાર્યક્રમ ગોઠવો.

જે વૃક્ષો પર ગીધ માળા કરે છે તે અને જેની પર માળા કરી શકે છે તેવાં વૃક્ષોની યાદી બનાવો. હયાત વૃક્ષોને જાળવવાની વ્યવસ્થા કરો અને ભવિષ્ય માટે એવાં મહાવૃક્ષો ઉછેરો જેથી તેમનાં નવાં રહેઠાણો ઊભાં થાય. આ માટે જરૂરી દેખરેખની વ્યવસ્થા, નવાં વૃક્ષોનાં વાવેતર માટે જમીનની ફાળવણી, ખેડૂતોને નુકસાની પેટે પુરસ્કાર આપવો, જૂનાં વૃક્ષોને કાયદા અન્વયે મળવાપાત્ર ચૂસ્ત સંરક્ષણ વગેરેમાં વનખાતાએ તથા 'ગીર ફાઉન્ડેશન' જેવી સંસ્થાઓએ મોટા પાયે આગળ આવીને માર્ગદર્શન પૂરું પાડવું પડશે - સુકાન હાથમાં લેવું પડશે.

જેમ ગણતરી માટે જિલ્લાવાર જૂથ બનાવીએ છીએ તેમ અગત્યની પ્રત્યેક પાંજરાપોળ માટે એક સક્રિય જૂથ બનાવી શકાય જે તેમાં ઉપયોગમાં લેવાતી દવાઓ - ખાસ કરીને 'ડાઈક્લોફેનાક' ઉપર નજર રાખે. ત્યાંના અન્ય પ્રશ્નો જેવાં કે કૂતરાં કે ચમારો દ્વારા થતી કનડગત વગેરે દૂર કરવા માટે ખાસ યોજના ઘડી તેના અમલીકરણ ઉપર દેખરેખ રાખે. જેમ 'ગણતરી'માં પશ્ચી-પ્રકૃતિપ્રેમી વ્યક્તિઓ સહકાર આપે છે તેમ 'સંરક્ષણ'ની આ યોજનાઓમાં પૂરો સહયોગ આપશે તે નિઃશંક છે. રાજ્યકક્ષાના બિનસરકારી સંગઠનો સાથે જોડાણ કરી આવાં અભિયાનને વધુ અસરકારક બનાવી શકાય.

પ્રકૃતિ - પર્યાવરણસંરક્ષણ એ એકડો છે અને ગણતરી, ચર્ચાસભાઓ તથા પુસ્તક પ્રકાશનો એ મીંડાં. એકડો હશે તો મીંડાં તેની કિંમત અવશ્ય વધારશે. જો એકડો જ નહીં હોય તો મીંડાંની કિંમત મીંડું જ રહેશે. હવે એકડો પાડવાનો છે.

વિહંગવલોકન

લલકુમાર ખાયર

અનુ. નંદિતા મુનિ

પર્યાવરણ સાથે જે કંઈ ઘટી રહ્યું છે તે બાબતે લોકજાગૃતિનો જુવાળ ઊભો થાય તે માટે ગંભીરતાપૂર્વક પ્રયત્નો કરવાનો સમય પાકી ગયો છે. પક્ષીનિરીક્ષણ, પક્ષીઓની તસવીરો ખેંચવી, તેમની ગણતરી કરવી, સેમિનાર અને વર્કશોપમાં ભાગ લેવો અને પ્રકાશનો બહાર પાડવા - આ બધી પ્રવૃત્તિઓ બરાબર છે, પરંતુ રોમ ભડકે બળતું હતું ત્યારે ગાયન-વાદન કરી રહેલા નીરોની કથા યાદ આવે છે. શ્રી બકુલભાઈનો ઈ-મેઈલ મળ્યો કે તેઓ શ્રી લાલસિંહભાઈ સાથે રતનમાળ જઈ રહ્યા છે. આ ઈ-મેઈલની સાથોસાથ મારા 'ઈનબોક્સ'માં ડિજિટલ કેમેરા ધરાવતી વ્યક્તિઓએ મોકલેલી પક્ષીઓની તસવીરો - કેટલીક ઉત્કૃષ્ટ, કેટલીક સારી અને મોટા ભાગની બહુ ખરાબ ગુણવત્તાવાળી - પણ આવી પડી હતી. સારી વ્હિસ્કીના એક ગ્લાસ વડે પોતાનું રંજન કરવાથી આ બધું કંઈ રીતે અલગ છે? આ પ્રવૃત્તિઓથી સારું અવશ્ય લાગે છે, પરંતુ સારું લાગવું એ શું અંતિમ અને એકમાત્ર ધ્યેય હોઈ શકે? મને કહેવામાં આવે છે કે આવી પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા લોકોની જાગૃતિ વધે છે. તેથી શું થયું? આ લોકજાગૃતિની અસર સામાન્ય જનતાની વર્તણૂક પર દેખાય છે? વહીવટી માળખાની કાર્યપદ્ધતિ

પર તેની અસર પડે છે? સરકારની નીતિઓમાં આ લોકજાગૃતિનું પ્રતિબિંબ દેખાય છે? જવાબ છે : ના!

વસ્તીવધારાના દબાણ હેઠળ બધું જ કચડાઈ જાય છે. તો પછી શું હું એવું કહું કે ચિંતા છોડી દેવી? પ્રવૃત્તિઓ બંધ કરવી? જરા પણ નહીં! સૌ મિત્રોને મારો આગ્રહ છે કે વ્યક્તિગત તથા સામૂહિક સ્તરે પોતાની પ્રવૃત્તિઓ વધુમાં વધુ શક્તિશાળી અને અસરકારક કેમ બને તે વિશે મનન કરે. લાલસિંહભાઈ તથા હું જે કંઈ કરી શક્યા તેનું સર્વ પ્રથમ કારણ એ છે કે અમે એકમેકને હંમેશા સંપૂર્ણ સહકાર આપ્યો છે. એ ઉપરાંત અમે હજારો લોકોને સ્પર્શ તેવા કાર્યક્રમો કર્યા છે. સૌથી અગત્યનું કારણ તો એ છે કે અમે અમારી અંગત આકાંક્ષાઓ નામમાત્ર જ રાખી, જેથી જે કંઈ સિદ્ધ કરવા માગતા હતા તેની પાછળ ઘણું વધારે પ્રદાન કરી શક્યા. પરંતુ આથી પણ વધુ કરી શકીએ એવા સ્ત્રોતો હવે ઉપલબ્ધ નથી. સમય પણ કદાચ એટલો નથી.

દરિયાઈ રાષ્ટ્રીય ઉદ્યાન, ખીજડિયા પક્ષી અભયારણ્ય, હિંગોળગઢ પ્રકૃતિશિક્ષણ અભયારણ્ય અને

ભારતભરમાં પ્રસરેલી પ્રકૃતિશિબિરોનું શ્રેય અમે અવશ્ય લઈ શકીએ. અંગત રીતે કહું તો મને એ વાતનો સંતોષ છે કે ગ્રેટ વેસ્ટર્ન હિમાલયન નેશનલ પાર્ક, ઓરિસ્સાના ચિલિકા સરોવરમાં નલોબન અભયારણ્ય અને નંદાદેવી વૈશ્વિક સંપત્તિ ઉદ્યાનની રચના પાછળ મારું પ્રદાન રહેલું છે. પરંતુ મને સૌથી વધુ સંતોષ ત્યારે થાય છે જ્યારે અમદાવાદ ખાતે શ્રી બકુલભાઈના બગીચામાં કે મારા ભૂતપૂર્વ વિદ્યાર્થી ઉપાકાન્તના ફાર્મહાઉસ પર બેઠો બેઠો ત્યાં વસતાં પક્ષીવૃંદોનાં ગાન સાંભળતો હોઉં. આથી વિરુદ્ધ મને સૌથી વધુ નિષ્ફળતા ત્યારે લાગે છે જ્યારે હું જસદણ જાઉં અને ત્યાંની નદીની અવદશા જોઉં કે એક સમયે જે અનેક પક્ષીઓને આશ્રય આપતાં હતાં તે વૃક્ષોની પાંગળી હાલત નિહાળું. મારા વડીલો જે જૂનાં જળાશયોનો વારસો આપતા ગયા હતા તેને સાચવી ન શકાયાનો મને ઊંડો ખેદ છે. અને છતાં, યુવા પક્ષીનિરીક્ષકો તરફથી મને

મળતી સ્નેહાદરની લાગણીને યોગ્ય રસ્તે વાળીને તેને નિશ્ચિત ધ્યેય અને દૃઢતાવાળી પ્રવૃત્તિઓનું સ્વરૂપ આપી શકાય તો નિષ્ફળતાની લાગણીમાંથી પણ એવી સફળતા જન્મશે જે મારા બાદ પણ પેઢીઓ સુધી જીવ્યા કરશે. ઈન્ટરનેટ ઉપર ઉપલબ્ધ ઉપગ્રહની તસવીરોમાં હું મારા રાજકોટના ઘરને જોઉં છું. ડૉ. સલીમ અલી પાસે મારી જમીનના એક ખૂણે ચોક પાસે રોપાવેલા વડને એ તસવીરોમાં નિહાળી મને ઊંડો આનંદ થાય છે.

આ એક વૃક્ષને હું મારી સૌથી વધુ પરિતૃપ્તિ દેનારી સિદ્ધિ ગણું છું. એની છાયામાં વટેમાર્ગીઓ આશ્રય મેળવે છે; વૃદ્ધો ત્યાં આવીને પ્રાર્થના કરે છે; અને રોજ પ્રભાતે કોયલ એની પર્ણઘટામાંથી નવા દિવસનું સ્વાગત કરે છે.

૧૪, જ્યંત સોસાયટી, રાજકોટ ૩૬૪૦૦૪

ઊર્જાક્ષણ નોંધ

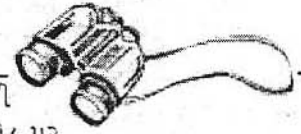
પંચમહાલમાં પક્ષીદર્શન

મારી ગોધરા ખાતેની મુલાકાત દરમિયાન શ્રી સુનિલ પુવાર, રે.ફો.ઓ. (R.F.O.) સાથે તા.૧૨-૧-૦૭ અને ૧૩-૧-૦૭ના રોજ પંચમહાલ (ગોધરા) જિલ્લાનાં તળાવો ઉપરના પક્ષીદર્શનની નોંધ આ સાથે મોકલું છું.

● કાલિયાકુવા તળાવ, તા. ગોધરા

તા.૧૨-૧-૦૭

પીળીચાંચ ઢોંક (Painted Stork) - ૧, સીંગપર (Pintail) - ૨૫૦+, રાખોડી કારચિયા (Common Pochard) - ૧૧, નાની સિસોટી બતક (Lesser Whistling Teal) - ૫૦૦+, નાની મુરઘાબી (Common Teal) - ૨૫૦+, મોટો કાજિયો (Large Cormorant) - ૧૩, નાનો કાજિયો (Little Cormorant) - ૫૦, ગજપાઉં (Blackwinged Stilt) - ૨૫, ગયણો (Shoveller) - ૨૫, વચેટ ધોળો બગલો (Median Egret) - ૧૫, નકટો (Comb Duck) - ૧૮, ભગવી સુરખાબ (Ruddy Shelduck) - ૨, નાની ડૂબકી (Little Grebe) - ૫૦, નાની તુતવારી (Common Sandpiper) - ૫૦, ટપકીલી તુતવારી (Wood Sandpiper) - ૧, મોટો લીલાપગ (Greenshank) - ૫.

ગોધરાથી

બારિયા-બામરોલી રોડ પર

દસ કિ.મી. જેટલું અંતર કાપતા કાલિયાકુવા ગામ આવે છે. આ તળાવ વન વિસ્તારને અડીને આવેલ એક નાનું તળાવ છે, જેમાં વધુમાં વધુ ૪ ફૂટ ઊંડાઈ જેટલું પાણી હતું. આસપાસ નીલગિરિનું વાવેતર અને તે વાવેતરની વાડ પર ગાંડા બાવળનાં વૃક્ષો છે. આ તળાવની મુલાકાત તા. ૧૨-૧-૦૭ના રોજ સાંજે ૫ થી ૭ની વચ્ચે લીધી.

● કનેવાલ તળાવ, તા. ગોધરા તા.૧૨-૧-૦૭

પીળીચાંચ ઢોંક (Painted Stork) - ૨૭, ધોળીડોક ઢોંક (Whitenecked Stork) - ૩, સમડી (Pariah Kite) - ૧૩, પાનપટ્ટાઈ (Marsh Harrier) - ૨, કાળી કાંકણસાર (Black Ibis) - ૧૩, નાની કાંકણસાર (Glossy Ibis) - ૧૮, નાનો કાજિયો (Little Cormorant) - ૧૧, ટિટોડી (Red-wattled Lapwing) - ૪, ગજપાઉં (Blackwinged Stilt) - ૮, મોટો લીલાપગ (Greenshank) - ૧, ભગતડું (Common Coot) - ૧૦૦+, કાબરો કલકલિયો (Pied Kingfisher) - ૧.

ગોધરાથી દાહોદ જવાના રાષ્ટ્રીય ધોરીમાર્ગ પર ગોધરા નગરની પૂર્વ દિશામાં આ મોટું સુંદર તળાવ આવેલ છે. આ વર્ષે પાણીની ઊંડાઈ વધુમાં વધુ ૧૫ ફૂટ જેટલી એટલે કે અગાઉના ચાર-પાંચ વર્ષ કરતા વધારે હોવાનું જાણવા

મધ્યુ. યાદી પ્રમાણનાં જે પક્ષીઓ જોવા મળ્યાં તે તળાવના છીછરા પાણીવાળા ઘા-બાજરિયા અને આઈપોમિયાવાળા ભાગમાં હતાં. નાના કાજિયા (Little Cormorant) પાણી વચ્ચેના મોટા પથ્થરો પર બેઠેલા હતા.

● પઢિયાર તળાવ, તા. ગોધરા તા. ૧૩-૧-૦૭
શ્વેતપંખ જલમાંજર (Pheasant-tailed Jacana) - ૧૯, ફાટીયાંચ ઢોંક (Openbill Stork) - ૧૦, નાની કાંકણસાર (Glossy Ibis) - ૨૭, ટિટોડી (Redwattled Lapwing) - ૮, કાળી કાંકણસાર (Black Ibis) - ૩, મોટો કાજિયો (Large Cormorant) - ૧૨, કાળો જલમાંજર (Bronze-winged Jacana) - ૪, નાની મુરઘાળી (Common Teal) - ૭, નાની ડૂબકી (Little Grebe) - ૮, નાની સિસોટી બતક (Lesser Whistling Teal) - ૨૦.

● વીંઝોલ તળાવ, તા. ગોધરા તા. ૧૩-૧-૦૭
પીળીયાંચ ઢોંક (Painted Stork) - ૨, ફાટીયાંચ ઢોંક (Openbill Stork) - ૩, ગજપાઉં (Blackwinged Stilt) - ૧૦, કાળી કાંકણસાર (Black Ibis) - ૮, નાની કાંકણસાર (Glossy Ibis) - ૩૨, નીલ જલમુરઘો (Purple Moorhen) - ૧, વચેટ ધોળો બગલો (Intermediate Egret) - ૩, નાનો ધોળો બગલો (Little Egret) - ૬, નાનો કાજિયો (Little Cormorant) - ૪.

● ટૂવા તળાવ, તા. ગોધરા તા. ૧૩-૧-૦૭
ભાગ ૧ : જલમુરઘી (Common Moorhen) - ૯, ચેતવા (Garganey) - ૩૦, લુહાર (Gadwall) - ૩૦, નકટો (Comb Duck) - ૮, કાળી કાંકણસાર (Black Ibis) - ૫૦, ફાટીયાંચ ઢોંક (Openbill Stork) - ૧૫, નડી બગલો (Purple Heron) - ૧, નાની મુરઘાળી (Common Teal) - ૫૦, કાળો જલમાંજર (Bronzewinged Jacana) - ૨, ગયણો (Shoveler) - ૨.

ભાગ ૨ : સારસ (Sarus Crane) - ૧૦, શ્વેતપંખ જલમાંજર (Pheasant-tailed Jacana) - ૫, ટિટોડી (Redwattled Lapwing) - ૧૫.

ટૂવા ગામ સેવાલિયા-ગોધરા ધોરીમાર્ગ પર આવેલ છે. અહીંયા બે તળાવની માહિતી આપેલ છે. પહેલા ભાગમાં ખૂબ જ ઓછા પાણીના ઘેરાવાવાળા તળાવની આસપાસ ઘા બાજરિયું, તથા આઈપોમીયા મોટા પ્રમાણમાં જોવા મળ્યાં. આ તળાવની પાળ પર અને આસપાસ વૃક્ષોનું

પ્રમાણ પણ સારું એવું છે. તેના પરિણામે પક્ષીઓ અહીંયા રાતવાસા માટે મોટા પ્રમાણમાં આવે છે તેવું જાણવા મળ્યું. પાણીની સપાટી પરની પોયણાં અને અન્ય વનસ્પતિ પણ જોવા મળેલ છે.

આ જ ગામના બીજા તળાવના ભાગમાં જાન્યુઆરીની મધ્યમાં એક સાથે એકબીજાની નજીક નજીક દસ સારસ જોવા મળ્યાં. પંચમહાલમાં અત્યાર સુધીમાં સારસ એકલ-દોકલ ઘણી વાર જોવા મળેલ છે. પરંતુ એક સાથે દસ સારસ જોવા મળવાની ઘટના ખાસ ગણી શકાય.

● રતનપુર તળાવ, તા. ગોધરા તા. ૧૩-૧-૦૭
કાળી કાંકણસાર (Black Ibis) - ૪૫, ફાટીયાંચ ઢોંક (Openbill Stork) - ૮, મોટો કાજિયો (Large Cormorant) - ૬૪, ટીલિયાળી બતક (Spotbilled duck) - ૪૫, ગજપાઉં (Blackwinged Stilt), લીલાપગ (Greenshank) - ૧, ભગતડું (Coot) - ૨૬૫+, સફેદ કાંકણસાર (White Ibis) - ૧૨, ભગવી સુરખાબ (Ruddy Shelduck) - ૮, સારસ (Sarus Crane) - ૩, ટિટોડી (Redwattled Lapwing) - ૩૦, કબૂત બગલો (Grey Heron) - ૨, નડી બગલો (Purple Heron) - ૨, નકટો (Comb duck) - ૩૬, નાની કાંકણસાર (Glossy Ibis) - ૨૨૦+, ગાજહંસ (Grey-lag Goose) - ૧૦, નીલ જલમુરઘો (Purple Moorhen) - ૩૮.

ગોધરાથી ૨૦ કિ.મી. જેટલા અંતરે નર્મદા કેનાલથી નજીક સેવાલિયા રોડ પર આવેલ રતનપુર ગામનું તળાવ ખાસ્તું મોટું છે અને આ તળાવમાંથી પીયત કરવામાં આવે છે. પાણીની ઊંડાઈ સારી એવી હતી અને પક્ષીઓની સંખ્યા દર વર્ષ કરતાં ઘણી ઓછી જોવા મળી.

મોટા કાજિયા મોટા ભાગે તળાવની વચ્ચેના બેટ ભાગના વૃક્ષો અને પથરા પર બેઠેલાં મળ્યા, જ્યારે બપોરનો સમય હોઈ મોટા ભાગનાં પક્ષીઓ કિનારાના ઘા-બાજરિયા ઘાસ અને આઈપોમિયા વેલમાં બેઠેલાં જોવા મળ્યાં.

- આ ઉપરાંત, તા. ૨-૨-૦૭ના રોજ બજાણા ગામતળાવ ખાતે સવારે ૭-૧૫ વાગે પક્ષીઓ જોવા ગયેલ પરંતુ એક પણ પક્ષી જોવા મળેલ નથી.

- તા. ૩-૨-૦૭ના રોજ માલવણ ગામ (બજાણા પાસે) ખાતે ગામતળાવમાં સવારે ૮-૧૫ વાગે ફક્ત ૮ ટીલિયાળી બતક (Spotbill) જોવા મળેલ. અન્ય પક્ષીઓ

ન હતાં.

સુનિલ પુવાર, હેમંત સુધાર

બી/પપ, સમ્રાટનગર, બામરોલી રોડ, ગોધરા ૩૮૯૦૦૧
૬૧/૧, 'ધ' ટાઈપ, સેક્ટર-૨૩, ગાંધીનગર

સુંદરપુરા ખાતે પક્ષીનિરીક્ષણ

વડોદરા નજીક આવેલું સુંદરપુરા એનાં કાળિયાર (Black Buck) માટે જાણીતું છે. વડોદરાથી ૨૫ કિ.મી. દૂર આવેલા આ અભયારણ્યમાં 'પરિવર્તન' સંસ્થાના સર્વ શ્રી ભૂપેશ શાહ, કલ્પના શાહ, વિક્રમ પરીખ, અનારકલી પરીખ, પુષ્પા પરીખ, ધીરુ મિસ્ત્રી, કુસુમ મિસ્ત્રીએ તા. ૪-૨-૦૭ના રોજ કરેલ પક્ષીનિરીક્ષણની વિગતો નીચે મુજબ છે.

તૂઈ (Blossomheaded Parakeet) - ૨૦, મટિયો લટોરો (Rufousbacked Shrike) - ૨૦, દેવડ (Magpie Robin) - ૪, ચીબરી (Spotted Owlet) - ૨, ચાપ (Indian Roller) - ૨, નાનો પતરંગો (Little Green Bee-eater) - ૫૦, હોલો (Ring Dove) - ૧૫, ઢોર બગલો (Cattle Egret) - ૨૫, વૈયાં (Rosy Starling) - ૧૦૦, મોર (Pea Fowl) - ૨, કપાસી (Blackwinged Kite) - ૨, ફડક ફૂટકી (Ashy Prinia) - ૧, રણ બુલબુલ (White-cheeked Bulbul) - ૬, જે વડોદરાની આજુબાજુ ભાગ્યે જ દેખાય છે.

આ ઉપરાંત અહીં ૫ કાળિયાર પણ જોયા.

વિક્રમ પરીખ, ભૂપેશ શાહ

ખાપુ દેસાઈની ખડકી, ઘરિયાળી પોળ, વડોદરા-૩૮૯૦૦૧

ગીરની મુલાકાત

અમે ગીરની લીધેલી મુલાકાતનો અહેવાલ નીચે મુજબ છે :

તા. ૬-૧૨-૦૬ના રોજ હું, પત્ની જિજ્ઞાસા તથા પુત્રી ધ્વનિ સાથે ગીરની મુલાકાતે ગયેલ. બપોર બાદ રાજકોટથી જૂનાગઢ ટ્રેનમાં જતી વખતે રેલવે લાઈનની સમાંતરે આવેલ વીજળીના તાર તથા થાંભલા ઉપર હારબંધ ઘણાં બધાં પક્ષીઓ જોવા મળેલ, જે દરેકના નામ ન લખતાં ખાસ નોંધપાત્ર પક્ષીઓ વિષે જ જણાવીશ. વીરપુર સ્ટેશન પસાર થયા બાદ થાંભલા ઉપર શ્વેતશિર સમડી (Brahminy Kite) - ૧ બેઠેલી જોઈ. ત્યાર બાદ થોડી વાર પછી લરજી (Common Kestrel) - ૧ પણ થાંભલા પર બેઠેલી દેખાઈ.

બીજે દિવસે જૂનાગઢથી ગીર જતી ટ્રેનમાંથી બિલખા

સ્ટેશન પસાર થયા બાદ પીળીચાંચ ઢોંક (Painted Stork) - ૨ ટ્રેનની જ દિશામાં ટ્રેનથી થોડે દૂર જોડાજોડ ઊડી રહ્યા હતા. થોડી વાર પાંખો ફફડાવ્યા બાદ તેઓ પાંખો સ્થિર કરી દેતા હતા, જેથી તેઓ ધીમે ધીમે તેમની ઊંચાઈ ગુમાવી નીચે આવી જતા હતા. જમીનથી થોડે ઊંચે રહ્યા બાદ બંને એક સાથે ફરી પાંખો ફફડાવી ઊંચે ચડી જતા હતા. બંને ખાસ્તી વાર સુધી ટ્રેનની સાથે રહ્યા, ત્યાર બાદ દિશા બદલીને દૂર જતા રહ્યા. તેમને આ રીતે ઊડતા જોવા એ ખરેખર આત્માદક અને અવિસ્મરણીય દ્રશ્ય હતું.

મોટી ચાવડ સ્ટેશન પસાર થયા બાદ એક ખાલી ખેતરમાં એક નર ચિતલ એકલું શાંતિથી બેસી રહેલું જોયું. ત્યાર બાદ વીજળીના તાર ઉપર લોટણ હોલો (Red Turtle Dove) - ૧ જોયો.

ગીરના જંગલમાં દિવસ દરમ્યાન અમે જોયેલા કેટલાંક પક્ષીઓ : સાંસાગર (Bonnelli's Eagle), નાનો રાજાલાલ (Small Minivet), લાલપીઠ સોનેરી લક્કડખોદ (Greater Flameback Woodpecker), શોબિગી (Common Iora), સફેદનેણ નાચણ (Whitebrowed Fantail Flycatcher), ખેરખટ્ટો (Indian Treepie), પચનક લટોરો (Baybacked Shrike), ઘંટીટાંકણો (Hoopoe), તલિયો હોલો (Spotted Dove), શ્વેતનયના (White-eye), તૂઈ (Blossomheaded Parakeet) નર અને માદા (બંને એક સાથે) જોયેલાં.

સાંજે અંધારું થયા બાદ જંગલમાં ફરતાં ચાબૂક દશરથિયાં (Syke's Nightjar) - ૪ રસ્તા પર જ બેઠેલાં જોયાં, જે ખૂબ જ નજીક પહોંચ્યા બાદ ઊડી જતાં હતાં. ચારેયને એકબીજાથી દૂર થોડા થોડા અંતરે જોયા હતાં. (દશરથિયાઓને ઓળખવાની સૌથી ભરોસાપાત્ર બાબત તેમના અવાજ છે. આપણે ત્યાંનાં પાંચેય દશરથિયા તેમના અવાજથી સહેલાઈથી અલગ અલગ ઓળખી શકાય છે. જોયેલ દશરથિયાનો અવાજ તમને સાંભળવા ન મળ્યો હોય તો તેના નામ પાછળ (?) મૂકવું જરૂરી છે. - લા.)

ઉપર બતાવેલાં બધા પક્ષીઓ ગીરમાં ખૂબ સહેલાઈથી જોવા મળે છે. ખરેખર ગીરનું જંગલ પક્ષીપ્રેમીઓ માટે એક ખજાનો છે. અમે લોકો વારંવાર પોરબંદર જતા હોઈએ છીએ, પણ આ વખતે પહેલી વાર જામનગરથી ટ્રેનમાં પરત આવતા છેક વાંકાનેર સુધી ઘણી બધી નીલગાયો (નર-માદા) જોવા મળી. આ પહેલાં ક્યારેય આટલી સહેલાઈથી નીલગાયો જોવા મળી નથી

અને તે પણ આટલી સંખ્યામાં.

સાંજે વીરમગામ સ્ટેશન આવવાના થોડાક જ પહેલાં એક ખાલી ખેતરમાં સારસ (Sarus Crane) ૩ એક રેલવે ફાટકની નજીક જ જોયા, જેને ફાટક પાસેથી પસાર થતા અન્ય થોડા લોકો પણ જોવા ઊભા રહ્યા હતાં.

આમ અમારી આ મુલાકાતમાં અમને ખૂબ જ પ્રાણી-પક્ષી તથા પ્રકૃતિ દર્શન કરવા મળ્યું.

● તા. ૧૯-૧૨-૦૬ના રોજ એક મહેમાન સાથે ચાંદોદ ફરવા ગયેલા જ્યાં ગંગનાથ મંદિરની આસપાસનો વિસ્તાર વૃક્ષોથી છવાયેલો છે. ત્યાં બપોરના ત્રણ વાગે લીમડાના ઝાડ પર હરિતનીલ માખીમાર (Verditer Flycatcher) ૧ જોયો, જે થોડી થોડી વારે આમતેમ ઊડાઊડ કરતો હતો. થોડી વાર બાદ તે ઊંચે ઝાડીઓમાં અદૃશ્ય થઈ ગયેલ.

દિલીપ માવડિઆ

એ-૪/૧૫, સાંઈબાબા એપા., એસઆરપી ગેટ પાસે,
આર.વી. દેસાઈ રોડ, વડોદરા ૩૯૦૦૦૧

શિયાળુ પ્રવાસી પક્ષીનિરીક્ષણ શિબિર

આ શિયાળામાં ડિસેમ્બર ૦૬ - જાન્યુ.૦૭

દરમ્યાન શાળાના વિદ્યાર્થીઓના જૂથ પાડી નજીકના ૧૦ કિ.મી. દૂર મોટા આંકડિયા, માલવણ અને વડી ડેમ ખાતેનાં જળાશયોમાં પક્ષીનિરીક્ષણ માટે કાર્યક્રમ બનાવ્યો.

તા. ૧૭-૧૨-૦૬, ૨૫-૧૨-૦૬, ૨૧-૧-૦૭ અને ૨૬-૧-૦૭ એમ ચાર વખતના કાર્યક્રમમાં ઘણાં શિયાળુ પ્રવાસી પક્ષીઓ વિદ્યાર્થીઓને જોવાનો લહાવો મળ્યો. પક્ષીનિરીક્ષણમાં નવોદિત વિદ્યાર્થીઓ ખૂબ નજીકથી પક્ષીઓ જોઈ રોમાંચિત થયા. મોટા આંકડિયાના એકદમ છીછરા પાણીમાં ચબૂતરા પર જેમ કબૂતરો એકઠાં થાય તેમ મોટી સંખ્યામાં ભગતડાં (Coot) અને નાની ડૂબકી, નકટા, ટીલિયાળી બતક જોવા મળી. ભગતડાંનું પ્રમાણ દરેક વખતે વધુ જોવા મળ્યું. નાની ડૂબકીનાં બચ્ચાં ૧૫ x ૧૫ના પાણી ભરેલા ખાડામાં સારી રીતે નજીકથી જોઈ શક્યા. દરેક વખતે સવારે ૭-૩૦ના સમયે આકાશમાં ચમચા (Spoonbill), નાનાં કાજિયાં (Little Cormorant)ની અવરજવર વધુ જોવા મળી. પક્ષીનિરીક્ષણ યાદી નીચે પ્રમાણે છે.

● તા. ૧૭-૧૨-૦૬. નિરીક્ષકો : ચંદ્રેશ વસાણી, વસંત વસાણી, વિશાલ વસાણી, જયેશ વસાણી, રાહુલ વસાણી, ચિરાગ વસાણી, ભાવેશ ગુણા, મેહુલ ગોહિલ, જિતેન્દ્ર ગોસાઈ, અમીત રાજપરા, પીયૂષ વસાણી.

સ્થળ : મોટા આંકડિયા, અમરેલી.

નાના કાજિયા (Little Cormorant) - ૧૧૮, નકટા (Comb Duck) - ૬૭, ટીલિયાળી બતક (Spotbill Duck) - ૧૧૩, ભગતડાં (Coot) - ૪૪૭, નાની ડૂબકી (Little Grebe) - ૩૨૭, સાપોડી કારચિયા (Common Pochard) - ૯, ગયણા (Shoveller) - ૧૧, ભગવી સુરખાબ (Brahminy Duck) - ૬, કરકરા (Demoiselle Crane) - ૧૨૫૮, ચમચા (Spoonbill) - ૩૪, સફેદ કાંકણસાર (White Ibis) - ૮, કાળી કાંકણસાર (Black Ibis) - ૧૪, નીલ જલમુરઘા (Purple Moorhen) - ૨૧, ગજપાઉં (Blackwinged Stilt) - ૫૪, કાંણી બગલી (Pond Heron) - ૩૧, કબૂત (Grey Heron) - ૭, નાની વાબગલી (Little Tern) - ૧૨૮, વચેટ કાજિયો (Indian Shag) - ૧, સફેદછાતી કલકલિયો (Whitebreasted Kingfisher) - ૩, ઢોરબગલા (Cattle Egret) - ૪૭, કાંઠલાવાળી નાની ઢોંગીલી (Little Ringed Plover) - ૧૩, નાની તુતવારી (Common Sandpiper) - ૧૧, મોટા લેલાં (Large Grey Babbler) - ૧૪, પતરંગા (Small Green Bee-eater) - ૪, પચનકલતોરો (Baybacked Shrike) - ૧, વન પીળકિયો (Grey Wagtail) - ૩, ગિરજા (Cotton Teal) - ૧, કપાસી (Blackwinged Kite) - ૭.

સ્થળ : વડી ડેમ, અમરેલી.

ટીલિયા (Ruff and Reeve) - ૪૦૨, તેજપર (pratincole) - ૧ (ક્યા? - સં.).

સ્થળ : કામનાથ ડેમ, અમરેલી.

રૂપેરી પેણ (Dalmatian Pelican) - ૧.

● તા. ૨૧-૧-૦૬. નિરીક્ષકો : ચંદ્રેશ વસાણી, વિશાલ વસાણી, ચિરાગ વસાણી, પીયૂષ વસાણી, જયેશ વસાણી, જિતેન્દ્ર ગોસાઈ, અશોક ગુણા, રાહુલ વસાણી, અમીત રાજપરા, અલ્પેશ વસાણી.

સ્થળ : મોટા આંકડિયા તળાવ, માલવણ, અમરેલી.

ચમચા (Spoonbill) - ૭, જલમુરઘી (Indian Moorhen) - ૩, ભગતડાં (Coot) - ૧૭, નાની તુતવારી (Common Sandpiper) - ૧૯, ડૂબકી (Little Grebe) - ૧, દિવાળીઘોડા (White Wagtail) - ૨, ગજપાઉં (Blackwinged Stilt) - ૬, કબૂત બગલા (Grey Heron) - ૮, ટીલિયાળી બતક (Spotbill Duck) - ૧૦, નાના કાજિયા (Little Cormorant) -

૨૧, લડાખી વાબગલી (Common Tern) - ૩૭, ગયણા (Shoveller) - ૨૧, ગુલાબી પેણ (Rosy Pelican) - ૪૧, રાતબગલા (Night Heron) - ૮, નકટા (Comb Duck) - ૧૭, સીંગપર (Pintail) - ૫૨, પીળકિયા (Yellow Wagtail) - ૨, નાની કાંઠલાવાળી ઢોંગીલી (Little Ringed Plover) - ૩, પચનક લટોરો (Baybacked Shrike) - ૫, કલકલિયો (Whitebreasted Kingfisher) - ૨, કાળી કાંકણસાર (Black Ibis) - ૧૬, કાણી બગલી (Pond Heron) - ૩, ઘંટીટાંકણો (Hoopoe) - ૩.

● તા. ૨૬-૧-૦૬. નિરીક્ષકો : વસંત વસાણી, જયેશ વસાણી, ચંદ્રેશ વસાણી, ભાવિન વસાણી, સાગર ઢલરિયા, જિતેન્દ્ર ગોસાઈ, ચિરાગ વસાણી, રીધી નાકરાણી, અમીત રાજપરા.

સ્થળ : મોટા આંકડિયા તળાવ, માલવણ, અમરેલી.

લીલાપગ (Greenshank) - ૧, વૈયાં (Rosy Pastor) - ૨૨, કાળોકોશી (Black Drongo) - ૨૫, ચમચા (Spoonbill) - ૪૫, નાના કાજિયા (Little Cormorant) - ૬૦, પચનક લટોરો (Baybacked Shrike) - ૧૫, દૈયડ (Indian Robin) - ૨, મેંદિયો પિદ્દો (Stone Chat) - ૪, ધોળી વાબગલી (Gullbilled Tern) - ૬૩, લડાખી વાબગલી (Common Tern) - ૧૫, નાની ડૂબકી (Little Grebe) - ૧૦૪, ભગતડું (Coot) - ૬૭, કાણી બગલી (Pond Heron) - ૭, ગજપાઉં (Blackwinged Stilt) - ૨૫, નાની તુતવારી (Common Sandpiper) - ૨૫, નકટા (Comb Duck) - ૧૮૬, ગયણા (Shoveller) - ૩૨, કાંઠલાવાળી ઢોંગીલી (Little Ringed Plover) - ૧૦, લુહાર (Gadwall) - ૧૦, નાની મુરઘાબી (Common Teal) - ૨૬, મોર (Common Peafowl) - ૨, ઢોરબગલા (Cattle Egret) - ૮, પીળીયાંચ ઢોંક (Painted Stork) - ૨૪, પીળકિયા (Yellow Wagtail) - ૧૪, ગુલાબી પેણ (Rosy Pelican) - ૪૦, કાળી કાંકણસાર (Black Ibis) - ૨૩, કરકરા (Demoiselle Crane) - ૨, કુંજ (Common Crane) - ૧૩, સીંગપર (Grey Heron) - ૩, કુંજ (Common Crane) - ૧૩, ટીલિયાળી બતક (Spotbill duck) - ૪૩.

● તા. ૨૫-૧૨-૦૬ થી ૨૭-૧૨-૦૬. સ્થળ : ગીર અભયારણ્ય, મિતિયાળા - કૃષ્ણગઢ નેચર કેમ્પ.

નાનો રાજાલાલ (Small Minivet) - ૫, ખેરબટ્ટો (Treepie) - ૭, સક્કરખોરો (Purple Sunbird) - ૮,

તૂઈ (Blossomheaded Parakeet) - ૪, ચમચા (Spoonbill) - ૬, કાળી કાંકણસાર (Black Ibis) - ૧૧, કાબરો કલકલિયા (Pied Kingfisher) - ૨, ભગતડું (Coot) - ૪૩, સીંગપર (Pintail) - ૫૭, રાખોડી કારચિયા (Common Pochard) - ૩૪, ભગવી સુરખાબ (Brahminy Duck) - ૪, નાની મુરઘાબી (Common Teal) - ૬, નાયણ (Whitebrowed Fantail Flycatcher) - ૨, સફેદછાતી સંતાકૂકડી (Whitebreasted Waterhen) - ૧, નીલ કસ્તૂરો (Blue Rock Thrush) - ૧, પીળકિયો (Yellow Wagtail) - ૪, પચનક લટોરો (Baybacked Shrike) - ૪, ગજપાઉં (Blackwinged Stilt) - ૧૧, લડાખી વાબગલી (Common Tern) - ૭, રાતાપગ (Redshank) - ૧, ચકવો (Stone Curlew) - ૧, કબૂત (Grey Heron) - ૨, કાબરી કારચિયા (Tuffted Pochard) - ૧૪.

સુરેશ ડી. નાકરાણી

'નિસર્ગ', નીલકંઠ પાર્ક, મુ. કુંકાવાવ ૩૬૫૪૫૦, જિ. અમરેલી

વિવિધ નિરીક્ષણો

● તા. ૨૨-૧૨-૦૬ના રોજ બર્ડ કન્ઝર્વેશન સોસાયટી, ગુજરાત તરફથી મેં, દેવાશિષ જડિયા, હિતેશ સુખડિયા તથા દીપ્તિ જડિયાએ હુબારાની ગણતરી કરી, જેમાં શ્રી ઉદયભાઈ વોરા તથા ડૉ. ઈન્દ્ર ગઢવીએ માર્ગદર્શન આપ્યું. કચ્છના પૂર્વ રણમાં આશરે ૬ કિ.મી.ના વિસ્તારમાં ગણતરી કરી, જેમાં એક જગ્યાએ ૨૭ હુબારા જોયા.

● તા. ૧૪-૧-૦૭ના રોજ વેળાવદર રાષ્ટ્રીય ઉદ્યાન ખાતે રણપિદ્દો (Stoliczka's Bush Chat) જોયો. બાજુમાં જ મેંદિયા પિદ્દા (Stone Chat)ની માદા પણ જોવા મળી, જેથી બંને વચ્ચેનો ભેદ જોઈ શકાતો હતો. આ નિરીક્ષણ વખતે નિર્મલા ચાથોથ મારી સાથે હતાં. બપોરે વેળાવદરના જળપ્લાવિત વિસ્તાર પર ૧ કાળો ઢોંક (Black Stork) જોયો. એ સિવાય ત્યાં ૧૫ થી ૨૦ પીળીયાંચ ઢોંક (Painted Stork) તથા ૧૦ થી ૧૨ ગુલાબી પેણ (Rosy Pelican) પણ જોયા.

● તા. ૧૫-૧-૦૭ના રોજ હું, સ્નેહલભાઈ પટેલ, નિર્મલા ચાથોથ, શિલ્પાબહેન તથા રુચિ દવે દીવ પાસે એક જળપ્લાવિત વિસ્તારની મુલાકાતે ગયાં. ત્યાં લગભગ ૫૦,૦૦૦ બતકો જોઈ, જેમાં પિયાસણ (Wigeon)ની સંખ્યા સારી એવી હતી. ત્યાંના સ્થાનિક નિવાસી શ્રી દિનેશભાઈ ગોસ્વામી પક્ષીસંરક્ષણના ક્ષેત્રે મહત્વની ભૂમિકા ભજવી રહ્યા છે. નેચર ક્લબ, સુરત તરફથી તેમને જરૂરી મદદ પૂરી પાડવાનું પ્રોત્સાહન આપવામાં આવ્યું.

● તા. ૧૮-૧-૦૭ના રોજ નેચર ક્લબ, સુરત તરફથી હું અને હિતેશ સુખડિયા વાંસદા રાષ્ટ્રીય ઉદ્યાનમાં પાછળના ભાગની મુલાકાતે ગયા હતા, જ્યાં મોટા કાળા લક્કડખોદ (Indian Great Black Woodpecker)નું સુંદર રેકોર્ડિંગ કર્યું. આ અગાઉની તેની નોંધ 'વિહંગ'માં આપેલી છે. આ લક્કડખોદનો માળો લગભગ ૧૫ ફૂટની ઊંચાઈએ સાગના ટૂંકામાં આવેલો હતો. બચ્ચાં હજુ નાનાં હતાં.

મુકેશ ભટ્ટ

'સારસ', ૧૦૧, ધરતી એ.પા. પાસે, ચંદન પાર્ક સામે,
સીટીલાઈટ રોડ, સુરત ૩૯૫૦૦૭

પાદગાર પ્રસંગો

(૧) થોરિયા લેલાં (Common Babbler) ની લડાઈ, તા. ૪-૬-૦૬ : મારા ગામ ગોલીટામાં આવેલી મારી વાડીએ જતાં બોરડીનાં ઝાંખરાં અને આકડાનાં ઝાડ વચ્ચેની ખુલ્લી જગામાં થોરિયા લેલાંના બે જૂથ વચ્ચે જોરદાર અવાજો સાથે જામી પડેલો ઝગડો દેખાણો. પોતાની હદ નક્કી કરવા માટેનો તે ઝગડો હશે? બન્ને જૂથ સામસામે હલ્લો કરતાં હતાં. જમીન પર પછાડી છાતી પર ચડી બેસેલ વિરોધીઓથી પોતાના ભેરુને બચાવવા બીજું જૂથ હાકલા પડકારા સાથે મેદાનમાં આવી ગયું. માત્ર દસેક મીટર છેટેથી ૨૦ મિનિટ સુધી આ દંગલ હું જોતો રહ્યો.

(૨) ચાતક યુગલો, તા. ૯-૭-૦૬ : શ્રી કમલ ભટ્ટ તથા હું ખીજડિયા થઈ સમુદ્ર તરફ જતી રૂપારેલ નદીના કિનારે પક્ષીનિરીક્ષણ કરતા જઈ રહ્યા હતા. અચાનક પાંચેક મીટર દૂર બેઠેલા ચાતકે પોતાના મીઠા ટહુકાથી અમારું ધ્યાન ખેંચ્યું. થોડી જ વારમાં બીજું નજરે ચડ્યું. શ્રી કમલ ભટ્ટ તેમને ફોટો પાડવાની તરખડમાં હતા ત્યાં બીજું ચાતક યુગલ દેખાયું. માત્ર ૨૦ મીટર જેટલા અંતરમાં ચાતકની બે જોડી જોવા તથા સાંભળવા મળી તેથી ખુશ થયા.

(૩) નાની સિસોટી બતક (Lesser Whistling Teal)ની વહારે. તા. ૧૪-૮-૦૬ :

સાંજે ૪-૩૦ વાગે પત્રકાર શ્રી જયદીપ પુરોહિતનો ફોન આવ્યો, “ એક બતક તેના બચ્ચાં સાથે આર.ટી.ઓ. ઓફિસના કંપાઉન્ડમાં આંટા મારે છે.” તાત્કાલિક ત્યાં પહોંચ્યો. જોયું તો નાની સિસોટી બતક અને તેનાં ૯ બચ્ચાં. તેઓ ઊડીને પાળી ઉપર જઈ નીચે તળાવમાં જઈ શકે તેમ ન હતાં. બચ્ચાંની મા મારાથી એકાદ મીટર જ દૂર સિસોટી જેવો અવાજ કરી જોતી હતી. અચાનક તે બચ્ચાંઓને જાણે મારે ભરોસે મૂકી ૨૦ ફૂટ દૂરના ઓટા ઉપર ચડી. ત્યાંથી પાળી ઉપર થઈ તળાવમાં પડી અને મારી તરફ જોતી

રહી. મેં એક પછી એક ૯ બચ્ચાંને પાળી ઉપરથી તળાવમાં તેની તરફ ફેંક્યા. બધાં બચ્ચાં આવી ગયાં એટલે તેમને દોરીને તરતી તરતી તે આગળ જવા લાગી.

તા. ૨૨-૮-૦૬ : મ્યુ. કોર્પોરેશનના વાહનના વર્કશોપમાંથી ફોન આવ્યો, “ અહીં વર્કશોપ પાસે બચ્ચાં સાથે એક બતક દેખાય છે.” તરત ત્યાં જઈ જોયું તો નાની સિસોટી બતક અને તેના ૧૨ બચ્ચાં. કોઈ કારણે બચ્ચાં ઓઈલવાળા થઈ ગયા હતાં. શ્રી કમલ ભટ્ટ, શ્રી ઉમેશ ખેતાણી અને હું ત્યાં પહોંચ્યા. બચ્ચાં ખૂબ નાનાં હતાં. તેમના શરીર પરથી ઓઈલ કાઢવું ઘણું કપરું હતું, છતાં કાળજીથી તેમને સાફ કર્યા અને એક તગારામાં મૂક્યા. તેમની મા સિસોટી વગાડતી તેમની ઉપર ઉડાન કરવા લાગી. અચાનક નીચે આવી. જાણે લંગડી હોય તેમ અમારી સામેથી દોડી, જેથી તેની તરફ આકર્ષાઈ અમે તેને પકડવા તેની પાછળ પડીએ અને એ રીતે બચ્ચાંથી દૂર જઈએ. પોતાના ઈંડાં કે બચ્ચાં બચાવવા માટે ઘણાં પંખીઓની આ તરકીબ છે. અમે બચ્ચાંને લઈ તળાવ તરફ ગયા. પણ અંધારું થતાં તેમના માબાપ સાથે મેળવી ન શક્યાં. બીજી સવારે ૭-૦૦ વાગે ફરી વર્કશોપની અગાસી ઉપર બતકની એક જોડી બેઠેલી જોઈ. તેના દેખતાં અમે બચ્ચાંને પાણીમાં મૂક્યાં કે તરત પેલી જોડી તેમની પાસે પહોંચી ગઈ અને બચ્ચાંને લઈ તરતી તરતી દૂર ગઈ.

તા. ૨-૯-૦૬ : મારા ગામથી સાંજે જામનગર આવતો હતો ત્યાં ફાયર બ્રિગેડ સ્ટાફનો મારા મોબાઈલ પર ફોન આવ્યો. ૬-૩૦ વાગે જામનગર પહોંચી મારા ચિ. સિદ્ધાર્થને લઈ ત્યાં ગયો. ફરી નાની સિસોટી બતકનાં માબાપથી વિખૂટા પડેલાં ૧૨ બચ્ચાં! અંધારું થતાં બચ્ચાંને મારા ઘરે લઈ ગયો. પાણીના ટબમાં મૂકતાં બચ્ચાં પાણી પીને રમતે ચડ્યા. બીજે દિવસે ઉમેશ ખેતાણી, ફોટોગ્રાફર અશ્વિન ત્રિવેદી તથા જયદીપ પુરોહિત ૭ વાગે મારે ત્યાં આવ્યા. અમે બધા બચ્ચાંને લઈને સ્થળ પર પહોંચી ગયા. બચ્ચાંને નીચે મૂકતાં તેમના માબાપ તેમની ઉપર ગોળ ચકરાવો લઈ તળાવ તરફ ગયા. અમે તેમનો ઈશારો સમજી ગયા. બચ્ચાંને લઈ, તળાવે આવેલ પોલીસ ચોકી પાછળની દિવાલ પરથી એક બચ્ચાને છોડ્યું. થોડે દૂર તરતા માબાપ તેની નજરે ચડતાં ઝડપથી તરતું તેમની પાસે પહોંચી ગયું. બીજાં બચ્ચાંની રાહ જોઈ રહેલાં માબાપની દષ્ટિ અમારી તરફ હતી. બાકીનાં બચ્ચાંને લઈ ઉમેશ નીચે ઉતર્યો અને તેમને પાણીમાં મૂક્યાં, કે તરત તે બધાં તરતાં તરતાં માબાપ પાસે પહોંચી ગયાં.

આમ જુદા જુદા ત્રણ કિસ્સામાં માબાપથી વિખૂટા

પડેલ કુલ ૩૩ (૯+૧૨+૧૨) બચ્ચાને હેમખેમ તળાવ સુધી પહોંચાડવાની તક અમને ઈશ્વરે આપી તેથી ખુશી થઈ.

(૪) મોટી ચોટીલી ડૂબકીની પ્રજાયચેષ્ટા (Great Crested Grebe):

તા. ૨૭-૧૨-૦૬ : ખીજડિયા અભયારણ્યમાં જાંબુડી વોય ટાવરના પહેલા મજલેથી નજર કરતાં રાખોડી કારચિયા (Common Pochard), ગયણા (Shoveller), ચેતવા (Gargeny), પિયાસણ (Wigeon) અને ભગતડા (Coot) પાણીમાં તરતા દેખાયા. તેમની વચ્ચે બે મોટી ચોટીલી ડૂબકીની પ્રવૃત્તિ તરફ નજર જતાં અમદાવાદ યુથ હોસ્ટેલના શ્રી દીપકભાઈ મારુએ તે તરફ અમારું ધ્યાન ખેંચ્યું. સર્વેએ દૂરબીન તે તરફ ફેરવ્યાં તો જે જોયું તેથી ચકિત થઈ ગયા. બન્ને ડૂબકી સામસામે છાતી ટકરાવી ચાંચ તથા માથુ ટકરાવીને પ્રજાયચેષ્ટાઓ કરતી નજરે ચડી. તરત જ પાણીમાં ડૂબકી લગાવી થોડી વારે ચાંચમાં ઘાસ તથા શેવાળ લઈ ઉપર આવી અને ફરી પ્રજાયચેષ્ટાઓ કરવા લાગી. આ બધું જોવા મળતાં અમારા રોમાંચની તો શું વાત કરવી? જીવનમાં આવું દૃશ્ય ફરી જોવા મળશે કે કેમ તેની શંકા છે. ચોમાસામાં પ્રજનન કરનારી આ ડૂબકીની શિયાળામાં આ ચેષ્ટાઓ કેમ? એ પ્રશ્ન અમને થયો. (આ જોડીએ પ્રજનન મોડું કર્યું હોય તેમ બને. - લા.) આ પહેલાં સાટેમ્બરમાં આ જ સ્થળે ૯ મોટી ચોટીલી ડૂબકી જોયેલી. તે વખતે ત્રણ બચ્ચાં માબાપની પીઠ ઉપર બેઠેલાં દેખાયા હતા.

આશરે ૩૫૦ જેટલી ગુલાબી પેણનું પાણીમાં ઉતરાણ જોવાની ખૂબ મજા આવી.

મારા ગામ જાઉં છું ત્યારે ત્યાં મેંદિયો પિટો (Stone Chat), મોટો કાબરો પિટો (Pied Chat), કપાસી (Blackwinged Kite) તથા શિયાળુ તારોડિયાં (Common Swallow) નજરે ચડે છે.

જયપાલસિંહ જાડેજા

'શ્રી અંબાભુવન', ૮, પટેલ કોલોની, શેરી નં. ૩૪, જામનગર ૩૬૧૦૦૮

બચ્ચાને કેવી રીતે ઉછેરવું!

હું મેં મહિનામાં હરકી દૂન ટ્રેકીંગમાં ગયેલ. ત્યાં ઘણાં પક્ષીઓ જોયા, પણ ત્યાંના માણસોને પણ તેના નામની ખબર નહોતી. હું કોઈ પક્ષીનું નામ પૂછું તો જવાબ 'ચિરિયા' મળે.

પાછા ફરતી વખતે ટ્રેન મેરઠ સ્ટેશનમાં ઊભી રહી તો એક વિશાળ વડલામાં કાબરોનો કલબલાટ સંભળાયો. મેં ટેપ કાઢી રેકર્ડ કર્યું. થોડી વારમાં ચારે બાજુથી કાબરો

આવાવા લાગી અને મેં એક 'કાબરોનો વડલો' જોયો.

થોડાં સમય પહેલા મારા એક સંબંધીના ઘરમાં ઝુમરમાં બુલબુલે ઈંડાં મૂક્યાં. સવારમાં વહેલાં બુલબુલ ઉડવા જતું હતું અને પંખામાં અથડાઈ મરી ગયું. તે જ દિવસે એક ઈંડાંમાંથી બચ્ચું બહાર આવ્યું. એ બચ્ચાને કેવી રીતે ઉછેરવું? તે પ્રશ્ન થયો. મેં થોડું મધ પાણી સાથે પાવાનો પ્રયત્ન કર્યો પરંતુ એક-બે દિવસમાં બચ્ચું મરી ગયું. બીજાં ઈંડાંમાંથી પણ બે બચ્ચાં બહાર આવ્યાં. સદ્દનસીબે એક દિવસ એક બુલબુલ બહારથી આવી વારાફરતી બન્ને બચ્ચાંને લઈ ગયું.

તો આવી ઘટના બને ત્યારે બચ્ચાંનો ઉછેર કેવી રીતે કરવો જોઈએ? તે બાબત ઘણા સમયથી આપની પાસેથી માર્ગદર્શન મેળવવાની ઈચ્છા હતી, તો જણાવશો. (બુલબુલ મુખ્યત્વે ફળભક્ષી પંખી છે. બચ્ચાંને જીવાત પણ ખવરાવે. ઈયળો મળે તો તેના માટે ઉત્તમ. ધીમેથી બચ્ચાંની ચાંચ ખોલી તેમાં ઈયળ મૂકવી. તે ન મળે તો કેળાનો ગર્ભ, શેતૂર, ભાત, ખીચડી, રોટલીના ઝીણા ટૂકડા ચાંચ ખૂલ્લી કરી તેમાં મૂકવા. બચ્ચાં આવો ખોરાક સ્વીકારવાની શક્યતા ખરી. - લા.)

હું ઘણાં પક્ષીઓ જોઉં છું. મને નામ આવડતાં નથી, યાદ પણ રહેતાં નથી. બસ જોવાની મજા આવે છે.

હેપી જોશી

C/O વૈભવ બુક સ્ટોર, કેશોદ ૩૬૨૨૨૦

દરજીડો અને તેનો નવો માળો

તા. ૫-૫-૦૬ના રોજ મારા ફળિયામાં બદામના છોડ પર જમીનથી સવા ફૂટ ઊંચે દરજીડાએ માળો બનાવ્યો. દસેક દિવસ પછી ભૂલથી બદામડીનું માળાવાળું પાન કોઈએ તોડી નાખ્યું. માદા પંખી છોડની આસપાસ ટહેલતું રહ્યું. ત્યાર બાદ મેં એ તૂટેલા પાનને સોયદોરાથી સાંધીને ફરી છોડ પર પ્રસ્થાપિત કરવા પ્રયાસ કર્યો. પણ પાન બીજા દિવસે સાવ કરમાઈ ગયું અને સૂકાવા લાગ્યું. પછી મને એકાએક વિચાર આવ્યો : દરજીડા માટે નવો માળો બનાવ્યો હોય તો? મેં તૂટેલા પાનમાંના માળાને સાવચેતીપૂર્વક બહાર કાઢી છોડ પરના બીજા પાનમાં મૂક્યો અને સોયદોરાથી પાન સીવી લીધું. પછી મેં નિરીક્ષણ કર્યું તો ત્રણેક દિવસ પછી દરજીડાએ આ નવા માળાનો સ્વીકાર કર્યો. નવું સિલાઈકામ પણ કર્યું અને તા. ૧૪-૫-૦૬ના રોજ માળામાં બે ઈંડાં પણ મૂક્યાં! તા. ૧૦-૬-૦૬ સુધીમાં માળામાં કુલ ૪ ઈંડાં થયાં. ત્યાર બાદ તા. ૧૮-૬-૦૬ના રોજ ૧ બચ્ચું બહાર આવ્યું, અને પછીના દિવસોમાં બાકીનાં ઈંડાંમાંથી પણ બચ્ચાં બહાર આવ્યાં. નર-માદાએ

માળો બનાવવાથી માંડીને બચ્ચાંઉછેરમાં ખૂબ મહેનત કરી. માદા, બચ્ચાં માટે વધુ ખોરાક લાવતી જોવા મળી.

ઉપરની ઘટના પરથી મને થાય છે કે શું માદા પક્ષીએ નવા માળામાં ઈંડાં મૂકવા માટે આઠ-દસ દિવસનો સમય વધુ લીધો? પક્ષીઓના તૈયાર માળા કોઈ કારણસર નાશ પામતા હશે ત્યારે તેઓ ઈંડાં ક્યાં મૂકતા હશે? (નવો માળો બનાવી તેમાં ઈંડાં મૂકે. - લા.)

પ્રવીણ સરવૈયા

મુ. સાતપડા, વાયા ઘેટી, જિ. ભાવનગર

વનલેલાંનો માળો

તા. ૧૪-૧૨-૦૬ના રોજ મારા ભત્રીજાએ ખબર આપ્યા કે આપણા ખેતરમાં ટીંગોળાના માંડવા ઉપર કોઈક પક્ષીનો માળો છે, અને જણાવ્યું કે કાબરનાં બચ્ચાં હોય એવું લાગે છે. મેં વિચાર્યું કે આ મોસમમાં કાબરનાં બચ્ચાં તો ના જ હોઈ શકે. બીજે દિવસે મિત્ર ભગવતી સાથે સ્થળ પર જઈને જોયું તો, માળો ત્રાંસો થઈ જવાને કારણે ત્રણ બચ્ચાં જમીન પર નીચે હતાં. નજીકના આંબાના ઝાડ પર વનલેલાં (Jungle Babbler) બડબડ કરતાં હતાં. પહેલા બચ્ચાંના ફોટા લીધા. ત્યાર બાદ તાર વડે બાંધી માળો વ્યવસ્થિત સ્થિર કર્યો. એમાં બચ્ચાં મૂકી ફરી ફોટા પાડ્યા. બચ્ચાં ઘણાં મોટાં હતાં, એટલે થોડો અંદાજ લગાવ્યો કે આ લેલાનાં બચ્ચાં છે. પણ સંપૂર્ણ ખાતરી કરવા માટે જુવાર તરફના ભાગમાં બેસી નિરીક્ષણ કરવા લાગ્યાં તો થોડી જ વારમાં બધાં લેલાં ભેગા થઈ માળા પાસે આવવા લાગ્યા અને એમાં બે જણ બચ્ચાંને ખવડાવવા લાગ્યાં. હવે પૂરી ખાતરી થઈ કે માળો અને બચ્ચાં લેલાનાં છે. બચ્ચાંને ખવડાવતા લેલાનો ફોટો લેવા માટે નજીકના ખટ્ટમડી (એક પ્રકારના આમળાં)ના ઝાડ પર બેસી આ તકની રાહ જોવા લાગ્યો. ત્યાં જ એક સભ્ય માળા સુધી આવી ગયો પણ થોડે જ દૂર બેઠેલા લેલાને મારી હાજરીની જાણ થતાં ભયનો સંકેત કરતું માળા પાસેથી દૂર ઊડી ગયું. આવી રીતે બીજા બે ત્રણ પ્રયાસોમાં પણ મને નિષ્ફળતા મળી. આથી મારું સ્થાન બીજી ડાળ ઉપર લીધું પણ ત્રણ કલાક ભગવતીભાઈ સાથે મહેનત કરવાં છતાં પણ નિષ્ફળતા મળી. અંતે કામ પડતું મૂકી ઘરે રવાના થયા. ગુરુ મુકેશભાઈ ભટ્ટને આ અંગે સંદેશો આપ્યો. તેઓએ આનંદિત થઈ અભિનંદન આપ્યા. સામાન્ય બિમારીને કારણે તેઓ માળો જોવા ન આવી શક્યા તેનો મને અફસોસ છે. ત્યાર બાદ દરરોજ સવાર સાંજ ખેતરે જઈ માળા અને પક્ષીઓનું નિરીક્ષણ કરવા લાગ્યો. તા. ૨૦મીએ બપોરે ભત્રીજાએ ખબર આપ્યા કે બચ્ચાં

માળામાં નથી. સાંજે જઈને જોયું તો બચ્ચાં ગેરહાજર જણાયા. ત્યાં જ દૂર શેતૂરના ઝાડ પર લેલાં-કુટુંબનો અવાજ સંભળાતા ત્યાં દૂરબીન માંડ્યું તો એક બચ્ચું જે થોડું મોટું હતું તે બીજા સભ્યો સાથે ડાળ પર બેઠું હતું અને બે નીચે હતાં, જેને બે સભ્યો ઝાડ ઉપર ઊડવા માટે પ્રોત્સાહિત કરતા જણાયા. બચ્ચાંને હેમખેમ જોતાં ખૂબ જ આનંદ થયો. ત્યાર બાદ ઘણાં દિવસો સુધી આ કુટુંબને ખેતરમાં જોતો રહ્યો.

યોગેશ બી. પટેલ

ટેકરી ફળિયું, પાલ, સુરત

કચ્છમાં કાળીડોક ઢોંકના માળા

મુખ્યત્વે પાણી નજીક જોવા મળતા કાળીડોક ઢોંક (Blacknecked Storks) કચ્છમાં ભદ્રેશ્વર, મોઢવા, માંડવી, લાયજા, જખો, કોટેશ્વરના દરિયાકિનારે ચીકણી કાદવવાળી (Mudflats) જમીન પર અને વિજયસાગર ડેમ તેમજ છારીઢંઢમાં લેખકે જોયેલાં છે. કચ્છમાં સાટેમ્બર, ૧૯૪૩માં પ્રથમ વખત કંડલાની ખાડીમાં તેના માળાની નોંધ થઈ હતી. ચાલુ વર્ષે, આ અસામાન્ય દેખાતા કાળીડોક ઢોંકના કુલ ચાર માળાની નોંધ થઈ.

મુંદ્રા તાલુકાની કાંડાગરાની વાડીમાં વડના ઝાડ પર ૨૫ ફૂટની ઊંચાઈએ માળાની નોંધ લીધી, જેમાં બે બચ્ચાં જોવા મળેલ.

બીજો માળો લાલા (તા. અબડાસા) પાસે આવેલ ખેતરમાં વડના ઝાડ પર ૨૦ થી ૨૫ ફૂટની ઊંચાઈએ બાંધેલો જોવા મળ્યો. તેમાં ત્રણ બચ્ચાં જોવા મળેલ. તા. ૧૨-૧૧-૦૬ પહેલા બચ્ચાં મોટાં થઈ ઊડી ગયાની નોંધ લીધી. આ માળાની વિશેષ માહિતી જંગલ ખાતાના ચોકીદાર શ્રી આદમભાઈએ આપેલ.

ત્રીજો માળો ભુડિયા (તા. અબડાસા) પાસે આવેલ ખેતરમાં, દેશી બાવળના ઝાડ પર ૨૦થી ૨૫ ફૂટની ઊંચાઈએ બાંધેલો જોવા મળ્યો. તા. ૧૯-૧૧-૦૬ના રોજ પક્ષી માળામાં ઈંડાં સેવતાં જોવા મળ્યાં. ત્યાર બાદ તા. ૨૩-૧૨-૦૬ના રોજ પક્ષી માળામાં જોવા મળેલ નહીં. આમ પક્ષી માળો મૂકી ઊડી ગયાં.

તા. ૧૯-૧૧-૦૬ના રોજ ચોથો માળો જખોની બાજુમાં પાણીથી ઘેરાયેલા ગાંડા બાવળ પર લગભગ ૬ થી ૭ ફૂટની ઊંચાઈએ જોવા મળ્યો. માળામાં માદા પક્ષી ઈંડાં સેવતું જોવા મળ્યું. ત્યાર બાદ તા. ૨૩-૧૨-૦૬ના રોજ પક્ષી માળામાં જોવા મળેલ નહીં. આમ પક્ષી માળો મૂકી ઊડી ગયાં. તા. ૧૯-૧૧-૦૬ના રોજ આ સ્થળની આજુબાજુ આકાશમાં ૧૪ સાપમાર ગુરુ (Short-toed

Eagle) તેમજ બીજાં શિકારી પક્ષી ઊડતાં જોવા મળ્યાં. શક્ય છે કે, માળામાંનાં ઈંડાં આ શિકારી પક્ષીનો ભોગ બન્યાં હોય. આ માળાની વિશે માહિતી જંગલ ખાતાના ગાર્ડ શ્રી ગોપાળભાઈએ આપેલ.

કચ્છમાં પક્ષીનિરીક્ષણ

તા. ૧૨-૧૧-૦૬ના રોજ શ્રી ટી.વી. છાયા અને શ્રી મૌલિક વરુ સાથે કરેલા પક્ષીનિરીક્ષણની વિગતો આ પ્રમાણે છે :

- સવારના ૯ કલાકે બીટાથી ૨ કિ.મી. પહેલા કુલ ૨૧ ગીધ બેઠેલાં જોયાં. ગિરનારી ગીધ (Longbilled Vulture) - ૧, પહાડી ગીધ (Griffon Vulture) - ૫, સફેદપીઠ ગીધ (Whitebacked Vulture) - ૧૫. અહીં એક શ્વેતશિર સમડી (Brahminy Kite) - ૧ પણ જોઈ.

- સવારના ૯-૩૦ થી ૧૨ કલાક સુધીના સમયમાં બીટા-રોણ વિસ્તારમાં આ પ્રમાણેનાં પંખી જોયાં : મેંદિયો પિટ્ટો (Collared Bushchat) - ૫ (૩ નર, ૨ માદા), સડ્યંડુલ (Short-toed Lark) - ૨૦૦+, ધોતી (Eurasian Hobby) - ૧, મોટો ધોળવો ઝુમ્મસ (Steppe Eagle) - ૧, પટ્ટી પટ્ટાઈ (Montagu's Harrier) - ૧, લરજી (Common Kestrel) - ૧, વણઓળખાયેલ પટ્ટાઈ (Harrier) - ૧ (માદા).

- બપોરના ૩ કલાકે જસાપરના ઘાસિયા મેદાનમાં જોયેલાં પક્ષીઓ : ધોતી (Eurasian Hobby) - ૧, શિયાળુ સાંસાગર (Booted Eagle) - ૨ (એક ઝાંખા સ્વરૂપમાં Pale Morph તથા બીજું ઘેરા સ્વરૂપમાં Dark Morph), સડ્યંડુલ (Short-toed Lark) - ૩૦૦+, શિયાળુ ટીસો (Longlegged Buzzard) - ૧.

- બપોરના ૪ કલાકે લાલા બુડિયા - રણપર મંદિરના રસ્તે જોયેલાં પક્ષીઓ : સડ્યંડુલ (Short-toed Lark) - ૨૦૦+, કાળીડોક ઢોંક (Blacknecked Stork) - ૧, કુંજ (Common Crane) - ૫૦+, શિયાળુ ટીસો (Longlegged Buzzard) - ૧, લરજી (Common Kestrel) - ૧, વગડાઉ બટાવડો (Chestnutbellied Sandgrouse) - ૨૫+, બદામી રણગોધલો (Indian Courser) - ૧૨+, ધોળી વાબગલી (Gullbilled Tern) - ૧. આ ઉપરાંત ટિલોર (Houbara Bustard) નાં પગલાં જોયાં.

- તા. ૧૯-૧૧-૦૬ના રોજ લાલા બુડિયા રણપર મંદિરના રસ્તે જોયેલાં પક્ષીઓ : ટિલોર (Houbara Bustard) - ૫, વગડાઉ બટાવડો (Chestnutbellied

Sandgrouse) - ૨૫+, સડ્યંડુલ (Short-toed Lark) - ૧૦૦+, બદામી રણગોધલો (Indian Courser) - ૧૦+, શિયાળુ ટીસો (Longlegged Buzzard) - ૧, પીળીયાંચ ઢોંક (Painted Stork) - ૧૧ - ઊડતાં જોયા, કપાસી (Black-shouldered Kite) - ૧, ઊજળી પટ્ટાઈ (Pallid Harrier) - ૧, પહાડી ગીધ (Eurasian Griffon) - ૧ ઊડતું જોયું.

અશ્વિન પોમલ

પોમલ જ્વેલર્સ, વોકળા ચોક, ભુજ કચ્છ

કચ્છમાં મસ્કતી લટોરો

કચ્છના કુલાય બત્રી વિસ્તારમાં ડેન્માર્કના શ્રી Uffe Gojel Sorensen સાથે મસ્કતી લટોરો (Grey Hypocolius) ના નર જોયા.

૨૦૦૭ના શિયાળા દરમ્યાન ૩૦ પક્ષીઓ અહીં રોકાયાં છે, જે માર્ચ મહિનાના અંત સુધી રહે તેવી શક્યતા છે. ગયા વર્ષે ૭૦ પક્ષી પત્ની એપ્રિલ ૨૦૦૬ સુધી દેખાયા હતાં.

છેલ્લા ૧૭ વર્ષથી આ પક્ષીઓ એક નિશ્ચિત વિસ્તારમાં નિયમિત રીતે જોવા મળે છે, જ્યાં પીલુ (Salvadora persica) નાં ઝાડ વધુ આવેલાં છે.

જુગલ તિવારી

મોટી વિરાણી, કચ્છ ૩૭૦૬૬૫

દાહોદમાં ઠેર ઠેર કાબરી મેના

(Pied Myna) નું પ્રજનન

દાહોદમાં અમે પ્રકૃતિ મિત્ર મંડળના સભ્યો છેલ્લા પાંચેક વર્ષથી કાબરી મેના (Pied Myna) ની હાજરી નોંધતા આવીએ છીએ. આ વર્ષે તેના માળાની તેમજ ખોરાક લેવાની નોંધ પણ કરી. આ વર્ષે દાહોદમાં તળાવ ફરતે પાંચ-છ માળા શોધ્યા તથા નાની તળાવડી પાસે પણ વધુ માળાની નોંધ મળી. સતત ધ્યાનમાં રાખતાં ૨૩-૬-૦૬ના રોજ માળામાં કાબરી મેનાને ખોરાક લઈ જતાં જોઈ. તે લગભગ દરેક મિનિટે તેનાં બચ્ચાંને ખોરાક આપતી. અઠવાડિયા પછી બચ્ચાં ડાળી સુધી માળાની બહાર આવી બેસતાં, કાબર ત્યાં સુધી ખોરાક પહોંચાડતી. મોટે ભાગે દરેક જગ્યાએ પ્રજનન સફળ રહ્યું. માળામાં બચ્ચાંની સંખ્યા બે હતી, કોઈક જગ્યાએ એક હતી. કાબરી મેના વસતીથી નજીક પાણીવાળો કે કાદવવાળો વિસ્તાર પસંદ કરે છે. ઝાડ પર અથવા તો થાંભલા પર પણ અવ્યવસ્થિત માળો બનાવે છે. બચ્ચાં મોટાં થતાં તેને ત્યજી

દે છે. બીજા વર્ષે તેની આસપાસ જ બીજા માળો બનાવે છે.

રતનમહાલ અભયારણ્યમાં કુણસી વિસ્તારથી ટ્રેકીંગ કરતાં તા. ૧૦-૯-૦૬ના રોજ આ મુજબ પક્ષી નિહાળ્યા: મોટો કશ્યો (Large Cuckoo Shrike), બપૈયો (Common Hawk-Cuckoo), નાનો રાજાલાલ (Small Minivet), સોનેરી લક્કડખોદ (Black-rumped Flameback), શ્યામશિર પીળક (Blackhooded Oriole), સોનેરીભાલ હરેવો (Goldenfronted Leafbird).

શાકીર કડીવાલા

એમ. જી. રોડ, પાણીગેટ, દાહોદ

અમારું ડિસેમ્બર, ૦૬નું પક્ષીદર્શન

● તા. ૧૦-૧૨-૦૬ના રોજ હું, ડાંગરભાઈ તથા જોષીભાઈ દલખાણિયા વિસ્તારની કાંગસા બીટમાં ગયા. સવારના ૭ કલાકે વીજળીના તાર પર ૮૦ થી ૧૦૦ જેટલી વન અબાબીલ (Crested Tree Swift) બેઠેલી જોઈ, તથા અંદરના ભાગમાં એક જંગલ ચીબરી (Jungle Owlet) જોવા મળી. (બધાને કલગી હતી? તમે જોયેલ? તારોડિયા - Swallowની કોઈ જાત તો નહોતી ને? તેની ખાતરી કરેલી? ૮૦ થી ૧૦૦ની સંખ્યા વનઅબાબીલ માટે અસાધારણ કહેવાય. - લા.)

● તા. ૨૮-૧૨-૦૬ના દિવસે ધારીની બાજુમાં છતડિયા ગામની સીમમાં એક કૂવામાં રેવીટેવી (Barn Owl)નાં છ બચ્ચાં જોવા મળ્યાં.

● તા. ૩૦/૩૧-૧૨-૦૬ના રોજ ડૉ. સ્નેહલ પંડ્યા સાથે નળસરોવર જવાનું થયું. સાથે શ્રી કાસમ સમા પણ હતા. આ પ્રમાણેનાં પક્ષીઓ જોયાં. નાની ડૂબકી (Little Grebe) - ૯, રાખોડીશિર પીળકિયા (Yellow Wagtail) - ૨૦, ઢોર બગલો (Cattle Egret) - ૫૦, મોટો ધોળો બગલો (Large Egret) - ૧૫, કબૂત બગલો (Grey Heron) - ૨૦, (Blackheaded Wagtail) - ૫, મોટો ગરેરો (Blacktailed Godwit) - ૨૫, પાનપટ્ટાઈ (Marsh Harrier) - ૧૦, ચમચા (Spoonbill) - ૫, ભગવી સુરખાબ (Brahminy Duck) - ૩૫, નાની કાંકણસાર (Glossy Ibis) - ૭૦, મોટાં તેજપર (Oriental Pratincole) - ૮૦, શ્વેતપંખ જલમાંજર (Pheasant-tailed Jacana) - ૫, નીલ જલમુરઘો (Purple Moorhen) - ૨૦, કાળાપગ કીચડિયો (Little Stint) - ૨૫, ફાટીચાંચ ઢોંક (Openbill Stork) - ૨૦,

ગજપાઈ (Blackwinged Stilt) - ૨૫, શ્વેતપૂંછ ટિટોડી (Whitetailed Lapwing) - ૩, રાતાપગ (Common Redshank) - ૧૫, ટીલિયા (Ruff and Reeve) - ૨૦, નાની મુરઘાબી (Common Teal) - ૧૦૦+, ટીલિયાળી બતક (Spotbill Duck) - ૩૭, ભગતડાં (Coot) - ૨૦૦, નકટા (Comb Duck) - ૪૫, નાની સિસોટી બતક (Lesser Whistling Teal) - ૭, પીંગપર (Pintail) - ૨૫, લુહાર (Gadwall) - ૫૫, ચેતવા (Garganey) - ૧૫૦, ગયણો (Shoveller) - ૬૦, ગિરજા (Cotton Teal) - ૧૫૦, કુંજ (Common Crane) - ૨૫, કાંકલાવાળી નાની ઢોંગીલી (Little Ringed Plover) - ૬, ખલિલી (Curlew) - ૮, કાળાપેટ કીચડિયા (Dunlin) - ૧૦, નાનો કલકલિયો (Common Kingfisher) - ૩.

● તા. ૩૧-૧૨-૦૬ના રોજ વેળાવદર જતાં ખોલેરા રોડ પર એક પુલની પાસે નીચે પ્રમાણે પક્ષીઓ જોવા મળ્યાં: રૂપેરી પેણ (Rosy Pelican) - ૩૫, ધોળીઠોક ઢોંક (Whitenecked Stork) - ૭, મોટો ધોળો બગલો (Large Egret) - ૧૦, ઢોર બગલો (Cattle Egret) - ૭.

● વેળાવદર અભયારણ્યમાં પહોંચ્યા બાદ નીચે મુજબ પક્ષીદર્શન થયું : પાનપટ્ટાઈ (Marsh Harrier) - ૧૫, પટ્ટી પટ્ટાઈ (Montagu's Harrier) - ૩, રાતાપગ (Common Redshank) - ૨૦, ચમચા (Spoonbill) - ૨૫, રૂપેરી પેણ (Rosy Pelican) - ૮, પીળીચાંચ ઢોંક (Painted Stork) - ૩, ગયણો (Shoveller) - ૨૫.

અજિત ભટ્ટ

'ભારદ્વાજ', સરદારનગર-૧, ધારી ૩૬૫૬૪૦

લાંબા કાનવાળુ રવાઈડું

(Longeared Owl)નું અવલોકન :

એક દુર્લભ નોંધ

તા. ૨૮-૧૦-૦૬ના રોજ બોપલ-મણીપુર-સાણંદના રસ્તાથી ફંટાયેલા રસ્તા પર પલોડિયા ગામના ગામતળાવ પાસે ધુવડની એક દુર્લભ યાયાવર જાતિ જોઈ : લાંબા કાનવાળું રવાઈડું.

પ્રણવ ત્રિવેદી

૧૮, મુકોમળ ફ્લેટ, રામદેવનગર, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫

ગીધ પર જાપતો

કચ્છનાં ગીધ

કચ્છમાં અંજાર તાલુકામાં પક્ષીનિરીક્ષણ માટે જવાનું થતું ત્યારે સફેદપીઠ ગીધ (Whitebacked Vulture) અંજાર તેમજ આજુબાજુનાં ગામડાંઓ, નાગલપર વીડી તથા દેવળિયાની વાડીઓમાં રાતવાસો કરવા આવતાં જોવા મળ્યા હતાં. માળા પણ કરતાં. મારણ પર સામાન્ય રીતે ૧૫૦-૨૦૦ ગીધ જોવા મળતાં હતાં. અંજાર તાલુકામાં અચૂક જોવા મળતાં રાજગીધ (King Vulture) હાલ છેલ્લાં ૬ વર્ષમાં જોયાં નથી. તા.૭-૩-૨૦૦૫ના રોજ નાગલપર પાસે ૨૫ સફેદપીઠ ગીધ જોવા મળ્યા હતાં. આ વર્ષે (૨૦૦૬) નાની નાગલપરની વાડીમાં ૩ માળાની નોંધ લીધી હતી.

૧૯૯૮માં કંડલા કિનારે આવેલા વાવાઝોડાને કારણે ખૂબ જ નુકસાન થયું હતું. ૨૫૦ થી ૩૦૦ કિ.મી.ની ઝડપે ફૂંકાયેલા પવનને કારણે આંબલી, પીપળા, લીમડા તેમજ નાળિયેરનાં અનેક નાનાંમોટાં ઝાડ પડી ગયાં હતાં. હજારો પક્ષી અને સેંકડો ગીધ મરી ગયાં હતાં. ઝાડ પડી જવાને કારણે તેમના માળા માટે જગ્યા જ ન રહી. આમ કુદરતી થપાટને કારણે ગીધની સંખ્યામાં ખૂબ જ ઝડપી ઘટાડો થયો તેવું કહી શકાય.

આ વાવાઝોડાની અસર ઓછેવત્તે અંશે ભયાઉ તાલુકા અને મુંદ્રા તાલુકામાં પણ જણાઈ હતી. ભયાઉ પાસે આવેલી લોધેશ્વર પાંજરાપોળ નજીક ૨૫ થી ૩૦ સફેદપીઠ ગીધ અને ગિરનારી ગીધ (Longbilled Vulture) જોવા મળે છે. ભયાઉ પાસે આવેલા ખડીર વિસ્તારની ડુંગરની હારમાળામાં ગિરનારી ગીધના માળાની નોંધ થઈ છે, પણ ત્યાં પહોંચવું ખૂબ જ મુશ્કેલ છે.

ભુજ તેમજ તેની આજુબાજુ ૧૯૯૦ના અરસામાં સામાન્ય રીતે ૪૦/૫૦ની સંખ્યામાં સફેદપીઠ ગીધ જોવા મળતાં. આજે છેલ્લાં દસ વર્ષથી એક પણ ગીધ જોયું નથી. ૨૦૦૩માં ભુજની પશ્ચિમ દક્ષિણમાં આવેલા એડમન્ટ ડેમની નદીની ભેખડમાં ગિરનારી ગીધના માળાની નોંધ લીધી હતી. તે પૈકી ત્રણ માળામાં બચ્ચાં મોટાં થઈ ગયા હતાં. બે માળામાંથી બચ્ચાં પડી જતાં તેમનું મરણ થયું હતું.

૨૦૦૫માં ભુજની ઉત્તરે ૯૦ કિ.મી. દૂર આવેલા કાળા ડુંગર પર ત્રણ ગિરનારી ગીધના માળાની નોંધ જોવાઈ હતી.

પશ્ચિમ કચ્છના અબડાસા તાલુકામાં ગીધની સંખ્યા જળવાઈ રહી છે. પરંતુ ૧૯૯૯માં જમ્બો કિનારે ફૂંકાયેલા વાવાઝોડાને કારણે સેંકડોની સંખ્યામાં ગીધ મરણ પામ્યા હતાં. આજે પૂરા અબડાસામાં ૪૫૦ થી ૫૦૦ની સંખ્યામાં ગીધ હશે તેવું મારું માનવું છે. આ તાલુકાનાં ડુમરા, સુથરી, વિંઝાણ, કોઠારા, જમ્બો, નલિયા, તેરા વગેરે ગામોમાં આવેલા જૂનાં અવાવરુ મકાન પર તેમજ નાળિયેર, આંબલી, પીપળાનાં ઝાડ પર તે માળા કરે છે. માંડવી તાલુકાની આજુબાજુ સફેદપીઠ ગીધ માળા કરતાં પરંતુ આજે આ ગીધ પણ જોવા મળતાં નથી. માંડવી તાલુકાના મઉ ગામની વાડીઓમાં આવેલાં નાળિયેરીના ઝાડ ઉપર ૧૦ થી ૧૫ માળાની નોંધ લીધી હતી. માંડવી, ભુજ અને અબડાસાના ત્રિભેટે પોલડિયા ગામ પાસે ૨૫૦ થી ૩૦૦ ગીધ કાયમી જોવા મળે છે, કારણ કે ત્યાં મોટો ઢોરવાડો આવેલો છે. તેમાં કુલ ૫ થી ૬ હજાર ઢોરમાંથી દરરોજ ૩ થી ૫ ઢોરનાં મરણ થાય છે. શિયાળામાં આ અંક વધીને ૨૫ થી ૩૦ પહોંચી જાય છે. આમ કાયમી ખોરાકને કારણે અહીં ગીધની સંખ્યા ખૂબ જ રહે છે. ૨૦૦૩માં ૨૫૦ સફેદપીઠ ગીધ તથા ૧૫૦ ગિરનારી ગીધ (Griffon Vulture) ની નોંધ લીધી હતી. શિયાળાની ઋતુ દરમ્યાન ૩૦ની આસપાસ પહાડી ગીધ પણ જોવા મળે છે. જાન્યુઆરી - ૨૦૦૬માં ૧૫૦ સફેદપીઠ ગીધ, ૩ ગિરનારી ગીધ, ૫ ખેરા ગીધ, ૧૨૫ પહાડી ગીધ અને એક રાજગીધ જોવા મળેલાં.

નખત્રાણા તાલુકાના ઝારા ડુંગરમાં ગિરનારી ગીધના માળા જોવા મળે છે. પુંઅરેશ્વર નદીની ભેખડમાં પણ ગિરનારી ગીધ માળા કરે છે. થરાવડા પાસે આવેલી ભોંયડ નદીની ભેખડોમાં પણ આ વર્ષે ગિરનારી ગીધના માળાની નોંધ લીધી હતી. નાના નખત્રાણા નજીક આવેલી

ગીધ પત્ર જાપતો

વાડીમાં નાળિયેરના ઝાડ પર સફેદપીઠ ગીધના ૫ માળાની નોંધ લીધી હતી. આમ કચ્છમાં કુલ ૭૫૦ થી ૮૦૦ની સંખ્યામાં ગીધ હોવાં જોઈએ એવું મારું અનુમાન છે.	૨૫-૮-૦૬	૨	ગુજરાત યુનિ.
	૨૬-૮-૦૬	૧	વસ્ત્રાપુર તળાવ
	૨૦-૯-૦૬	૧	આઈ.આઈ.એમ.
અશ્વિન પોમલ	૨૪-૯-૦૬	૩	ગુજરાત યુનિ. એલ.ડી. એન્જી
ભુજ	૫-૧૦-૦૬	૩	લો ગાર્ડન, સી.જી.રોડ

ધૈવત હાથી
અમદાવાદ

અમદાવાદમાં જ રહેતા રોજબરોજની ઓફિસથી ઘરની ભાગદોડમાં વચ્ચે વચ્ચે જ્યારે ગીધ જોવા મળે છે, તરત જ મોબાઈલમાં નોટ કરી લઉં છું. જોયેલાં સફેદપીઠ ગીધ (Whitebacked Vulture)ની વિગત નીચે મુજબ છે :

તારીખ	સંખ્યા	સ્થળ
૧૫-૩-૦૬	૧	મહાલક્ષ્મી ચાર રસ્તા, પાલડી
૧૭-૪-૦૬	૧	પરિમલ ગાર્ડન
૨-૫-૦૬	૩	સે. જેવીયર્સ કોલેજ
૧૦-૬-૦૬	૨	આઈ. આઈ. એમ.
૧૮-૬-૦૬	૧	પંચવટી, સી.જી.રોડ
૨૨-૭-૦૬	૨	વસ્ત્રાપુર તળાવ
૨૩-૭-૦૬	૧	સુવિધા, પાલડી
"	૨	સે. જેવીયર્સ કોલેજ
૨૬-૭-૦૬	૧	ગુજરાત યુનિ.
૨૬-૭-૦૬	૧	ગુજરાત યુનિ.
૮-૮-૦૬	૭	આઈ.આઈ.એમ.
૨૩-૮-૦૬	૪	સહજાનંદ કોલેજ ચાર રસ્તા

મેંદરડા પાસે ખેરા (Scavenger Vulture)

તા. ૨૯-૧૧-૦૬, સમય : સવારે ૧૧-૦૦
મેંદરડાથી દેવ-વિરડા જતા અંબાળા ગામ નજીક ર ખેરા (Scavenger Vulture) આકાશમાં ચકરાવા લેતા જોવા મળ્યા.

રાજદીપસિંહ ઝાલા
રાજકોટ

દેવળિયા પાસે ગીધ

તા. ૨-૧૨-૦૬, સમય : સવારે ૧૦-૩૦
સ્થળ : દેવળિયા - સાસણ રોડ (ગીર). ૧ ગીધ.
ઓળખી ન શકાયું.

ધૈવત હાથી
અમદાવાદ

અભિપ્રાય

પ્રણવ ત્રિવેદી

અનુવાદ : ડૉ. બકુલ ત્રિવેદી

'ભારતીય પક્ષીઓના અવાજ'ની ઓડિયો સી.ડી.
ભાગ-૪

પ્રસ્તુતકર્તા :

નેચર ક્લબ, સુરત : સાઉન્ડ રેકોર્ડિંગ : મુકેશ ભટ્ટ
પ્રાપ્તિસ્થાન : ૮૧, સર્જન સોસાયટી, અઠવા લાઈન્સ,
સુરત ૩૯૫૦૦૭.

email : info@natureclubsurat.org

www.natureclubsurat.org

- સુરત નેચર ક્લબ દ્વારા પ્રસિદ્ધ થયેલી અને મુકેશ ભટ્ટ દ્વારા તૈયાર થયેલી પક્ષીઓના અવાજની 'સી.ડી.'નો ભાગ-૪ અને તેની સાથેની પુસ્તિકા - ખૂબ જ પ્રસન્નકર્તા રહી. આ 'વસ્તુ'ની જરૂર મને હમેશાં લાગી છે, ખાસ કરીને જંગલનાં પક્ષીઓ માટે - જે વધારે સંભળાય છે - દેખાય છે ઓછાં! પણ બોલનાર પક્ષી અને તેના અવાજની ઓળખ માટે પક્ષીની ખૂબ નજીક જઈએ તો જ ખાતરીપૂર્વક કહી શકાય. સંપૂર્ણ સમર્પિત વ્યક્તિ જ આ કરી શકે! મુકેશભાઈના આ કાર્ય માટેના ઊંડા રસને લીધે જ તેમણે

હવે તેમનો વ્યાપ ગુજરાતમાંથી સમગ્ર ભારત માટે વિસ્તાર્યો છે.

મોટા ભાગની પક્ષી જાતિઓના રેકોર્ડ્સ અવાજની ગુણવત્તા સારી છે - થોડા અપવાદ બાદ કરતાં. દા.ત. શંખલો (Crab Plover). માતૃ વ્યક્તિગત રીતે માનવું છે કે ઘણા ખરા 'રેકોર્ડિંગ' જરૂર કરતાં લાંબા સમયના છે. સ્મૃતિમાં 'અવાજ'ની છાપ મૂકવા માટે ઠપ સેકન્ડ ઘણી વધારે છે, સિવાય કે એ ઠપ-૬૦ સેકન્ડમાં અવાજનું વૈવિધ્ય સતત જળવાતું હોય (જે સ્થળ ઉપર મેળવવું ખૂબ જ દુષ્કર છે). ૩૦ સેકન્ડનું 'રેકોર્ડિંગ' પક્ષીની ઓળખ માટે પૂરતું થઈ જાય. વળી, પાન કરકરિયા (Reed Warbler) અને ધૂવડ (Owl) જેવાં અલ્પ દષ્ટિગોચર તથા નિશાયર પક્ષીઓ માટે લાંબુ 'રેકોર્ડિંગ' જરૂરી ખરું, પણ બગલા અને બતક જેવાં પક્ષીઓ કે જે નિશાયર પણ નથી, શરમાળ પણ નથી અને બહુ સંતાતા ફરતાં નથી તેમને માટે લાંબા 'રેકોર્ડિંગ'ની જરૂર નથી. આમાંના એક અવાજ કે જે વનકશ્યા (Common Wood-shrike)નો હતો તે અસામાન્ય હતો. આ સંજોગોમાં એ હિતાવહ છે કે, પહેલાં તે પક્ષીનો સામાન્ય અવાજ આપવો અને પછી ઓછો સંભળાતો. અમુક 'અવાજ'માં પશ્ચાત્ભૂમિમાં બીજાં એક-બે પક્ષીના અવાજ પણ સ્પષ્ટ સંભળાતા હતા (જેવું બી.એન.એચ.એસ.ની કેસેટમાં છે) આ પ્રકારનું મિશ્રણ યોગ્ય છે. અંગ્રેજી ઉચ્ચારણમાં વધુ સ્પષ્ટતાની જરૂર છે (દા.ત. Lesserને બદલે Laser સંભળાય છે.) પુસ્તિકામાં પક્ષીઓની યાદી જૂના વર્ગીકરણ પ્રમાણે છે જેમાં થોડી ભૂલો છે. (દા.ત. નાનો બગલો (Little Egret) અને દરિયાઈ બગલો (Western Reef Egret) નજીક હોવા જોઈએ તેને બદલે ઘણાં જ જુદાં આપ્યા છે. અવાજોનું વર્ગીકરણ અન્ય રસપ્રદ રીતે પણ કરી શકાય. દા.ત. રહેઠાણો/જૈવિક પરિસરો પ્રમાણે; તેમાં પણ વધુ વિભાગો 'ઝાડની ઘટામાં રહેતાં', 'જમીન પર રહેતાં' વગેરે વિભાગો પાડી શકાય. એક દૃષ્ટાંતમાં સામાન્ય અંગ્રેજી નામ Streakthroated Woodpecker અને તેના સમાનાર્થી તરીકે આપેલું Lesser Yellownaped Woodpecker બંને ખરેખર અલગ પક્ષીજાતિઓ છે. અવાજને જોતાં પહેલું નામ સાચું છે. Streakthroated Woodpeckerનું જૂનું નામ Little Scalybellied Woodpecker હતું. ગુજરાતીમાં થોડીક જોડણીની ભૂલ

છે. દા.ત. 'ચટકી માખીમાર'ને બદલે 'ચડકી માખીમાર' આપ્યું છે. સમગ્રતઃ પક્ષીજાતિઓનું વૈવિધ્ય અને વ્યાપ રસપ્રદ છે. 'અવાજ' ક્યાં રેકોર્ડ ક્યાં એ માહિતી ટૂંકા ઉલ્લેખ તરીકે ઉપયોગી થાય.

અંતમાં હું 'પક્ષીના અવાજ'ની દુનિયા આપણી વચ્ચે વહેંચવા માટે મુકેશભાઈને તથા આવી છુપી શક્તિઓને બહાર લાવી પ્રોત્સાહન આપવા બદલ સ્નેહલભાઈ પટેલને અભિનંદન આપું છું. પક્ષીનિરીક્ષણ અને પક્ષીના અવાજમાં રસ ધરાવનાર સૌએ આ 'ઓડિયો સી. ડી.' વસાવવી જોઈએ.

૧૮, સુકોમળ ફ્લેટ, રામદેવનગર, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫

દૂધરાજ (Paradise Flycatcher)નું નામ યથાર્થ અપાયું છે. કારણ એના નરનાં શિર વિનાનાં તમામ અંગ શ્યામ રંગની આછી છાંટવાળા નિર્મળ સુધાધૌત શ્વેતવર્ણના હોય છે. વર્ણપ્રકર્ષની આવી સ્વચ્છતા અને લોકોત્તર રમણીયતા તેમજ દેહસૌષ્ઠવ તથા હલનચલનની લલિતતામાં ભારતવર્ષનું અન્ય એકેય પંખી એની તુલનાએ ચડે તેમ નથી. આવી સુંદરતમ દેહલતાથી મુગ્ધ બનેલા કોઈ રસિકજને એનું Paradise Flycatcher નામ યથાર્થ પાડ્યું છે. કારણ સ્વર્ગ જો 'સંપૂર્ણતા'નું આશ્રયસ્થાન હોય તો આ પંખીને ત્યાં અવશ્યમેવ સ્થાન મળે. વળી એની સુંદરતામાં ઓર વધારો કરે છે એનું વિશિષ્ટ નિવાસસ્થાન. એ સ્વભાવે જ પ્રસન્ન વનરાજીઓ અને નિર્મળ જળવાળાં સ્રોત - સ્રોતસ્વિનીઓના શીતળ તટોનો વાસી છે; જ્યાં તરુચ્છિદ્રોમાં પરોવાતાં આતાનવિતાન ઉચ્છ્વલ રવિકિરણો ગાઢ અંધકારને ભેદતાં કમલનાલ પેટે ભૂમિ ઉપર પથરાય છે અને એ કિરણો વચ્ચે નહાતો દૂધરાજ, આ ડાળીથી પેલી ડાળે બેસતો, પૂંછડીના બે મૃદુ સુકોમળ પીંછાના મૂક ફરફરાટથી સ્વપ્રદશામાં હોય તેમ તરતો વિચરતો પણાભ્યન્તરે લીન બની તિરોહિત થતો દેખાય છે.

'વનવગડાનાં વાસી'માંથી

આપણે સૌ પોતપોતાના પ્રદેશોમાં પક્ષીનિરીક્ષણ તો કરીએ જ છીએ. આ પ્રદેશોમાં વારંવારના પરિભ્રમણને લીધે, કેડીએકેડી અને ઝાડેઝાડ પરિચિત થઈ જાય છે. તેથી જ પક્ષીઓ વિષેની આગાહીઓ પણ સચોટ નીવડે છે. પણ આપણે જ્યારે નવા પ્રદેશોમાં, ખાસ કરીને ગુજરાત બહાર પક્ષીનિરીક્ષણ માટે જઈએ છીએ ત્યારે ઘણી મુશ્કેલીઓ અનુભવાય છે. નવો પ્રદેશ, નવી ભૂગોળ, નવું વાતાવરણ, નવું હવામાન. પક્ષીનિરીક્ષણ માટે ક્યાં જવું, ક્યારે જવું, કેવી રીતે જવું એ કળી શકાતું નથી હોતું. વળી ત્યાંનાં સામાન્ય પક્ષીઓ આપણે ત્યાં જવલ્લે જ દેખાતાં હોય, કે એથી ઊલટું પણ સંભવ થતું હોય છે. આવાં કારણોથી જ ઘણી વાર પક્ષીઓની દૃષ્ટિએ વિપુલતા ધરાવતા પ્રદેશોમાં આપણે ખૂબ ઓછાં પક્ષીઓ જોવા મળ્યાં, એવી હતાશા લઈ પાછા ફરીએ છીએ.

આવી પરિસ્થિતિમાં પ્રાદેશિક 'પક્ષી ભોમિયા' (local bird guide) ખૂબ મદદગાર બનતાં હોય છે. જો કે હજુ અનુભવી અને નિપૂણ કહી શકાય એવા 'પક્ષી ભોમિયા' ઓછા છે. પણ જેમ જેમ આ શોખ, અભ્યાસ વધતા જાય છે, તેમ તેમ એમની સંખ્યા પણ વધશે.

આવા ચાર-પાંચ 'પક્ષી ભોમિયા'ને હું જાણું છું. આ વખતના ઉનાળુ વેકેશનમાં (૪ મેથી ૧૪ મે, ૨૦૦૬) હું, રૂપા (મારી પત્ની) અને અમારી આઠ વરસની દીકરી આત્મજા, કુમાઉં વિસ્તારમાં પક્ષીનિરીક્ષણના ધ્યેય સાથે ગયાં હતાં.

આ વખતે 'પક્ષી ભોમિયા' માટે, નૈનિતાલથી ૧૫ કિ.મી. પૂર્વ ઉત્તરે આવેલ 'પંગોટ'ના 'જંગલ લોર રિસોર્ટ'ના મોહિત અગ્રવાલ સાથે વાત કરી આખો કાર્યક્રમ નક્કી કર્યો, જેમાં પહેલાં પંગોટ બે રાત્રિ, ત્યાંથી જાગેશ્વર બે રાત્રિ, ત્યાર બાદ બીનસર અભયારણ્યમાં ત્રણ રાત્રિ, છેલ્લે ચકોરી, સાત તાલ અને કાલાધુંગીમાં એક એક રાત્રિ એમ આખો કાર્યક્રમ ઘડાયો.

પંગોટનું 'જંગલ લોર રિસોર્ટ' બન્યું છે જ ફક્ત પક્ષીનિરીક્ષણ માટે, ને એથી એના સૌ કર્મચારીઓ, 'રિસોર્સનીસ્ટ', 'ફૂક' સૌ પક્ષીઓ વિષે સારું એવું જાણે. શ્રી મોહિતે એ ઉપરાંત ત્રણેક ખાસ 'બર્ડ ગાઈડ્સ' પણ રાખ્યા છે.

એમાંના એક શ્રી હરિ લામા. મૂળ નેપાળ - ચિતવનના. ત્યાં 'નેચર ગાઈડ' (nature guide) તરીકે પાંચેક વર્ષના અનુભવ પછી, 'કોર્બેટ પાર્ક'માં 'નેચર ગાઈડ' તરીકે હતા ને હવે શ્રી મોહિત સાથે કુમાઉંમાં છે! શ્રી લામા પક્ષીઓ શોધવામાં, જોઈને ઓળખવામાં, એના સ્વર- અવાજો સાંભળીને ઓળખવામાં ખૂબ જ નિપુણ છે. એ ઉપરાંત, એમની ખરી વિશેષતા નાની પ્લાસ્ટિકની ભૂંગળીથી વ્હીસલ જેવો અવાજ કરે કે જે Collared Owlletની નકલ જેવો હોય છે. 'ટૂ..ટ..ટ., ..ટૂટ-ટૂટ., ...ટૂ..ટ' ત્રણથી ચાર વાર પુનરાવર્તન સાથે. એકાદ મિનિટમાં તો તમે ૨૫-૩૦ પક્ષીઓનાં કલબલાટથી ઘેરાઈ જાઓ, જેમાં રામચકલીઓ (Tits), ફૂટીઓ (Warblers) અને માખીમારો (Flycatchers) મુખ્યત્વે હોય. પક્ષીઓને બોલાવવાની રીતો વિષે સાંભળ્યું હતું, પણ પ્રત્યક્ષ અનુભવ પહેલી વાર. લામા વચ્ચે વચ્ચે (Thrush)ની જેમ સિસકારો પણ કરતા જાય. આમ પક્ષીઓને નજીક લાવવામાં ખૂબ માહિર. મોટા ભાગનાં પક્ષીઓ એટલાં નજીક હોય કે 'બાયનોક્યુલર'ની જરૂર રહેતી નહોતી ને ઓળખવા પણ ખૂબ સહેલાં થઈ જતાં. આમ હરિ લામાના પ્રયોગોથી પહેલા દિવસની સવારમાં જ અમારી પક્ષીયાદીમાં, સામાન્ય પક્ષીઓ બાદ કર્યા પછી ૬૫ પક્ષીઓ ઉમેરાયાં. આમ કુમાઉંમાં પક્ષીનિરીક્ષણનો ખરો આનંદ લેવો હોય તો હરિ લામાને શોધવા જ રહ્યા!

રાજુ - 'રાજુ ગાઈડ' તરીકે જ પ્રખ્યાત. મૂળ નામ તો જગદીશ ભટ્ટ, પણ 'ગાઈડ' ફિલ્મ જોઈ પછીની અંત:સ્ફૂરણા એટલે "રાજુ ગાઈડ". બીનસર અભયારણ્યમાં ફુલ સાત નેચર ગાઈડ વનવિભાગે નિયુક્ત કરેલ. એમાંના એક રાજુએ પક્ષીનિરીક્ષણમાં પ્રગતિ કરી. અમારા કુમાઉં વિસ્તારની પક્ષીયાદીમાં રાજુનો હિસ્સો સારો એવો. રાજુએ 'Koklash Pheasant' માટે સતત ત્રણ દિવસ, વહેલી સવારે અને મોડી સાંજે, જે મહેનત કરી, એનો હું સાક્ષી છું. જોકે 'Koklash Pheasant' જોવામાં અસફળ રહ્યાં. પણ છેલ્લે દિવસે 'Koklash Pheasant'નાં 'કોલ' તો સાંભળ્યા જ, ને ત્યારે જ એને હાશકારો થયો. બરાબર એના ચોથા દિવસે રાજુના લગ્ન હતા, તેથી એની શુભેચ્છાઓ અને પક્ષીઓ બતાવ્યાનો આભાર માની અમે છૂટા પડ્યાં.

શ્રી ભાસ્કર જોષી, શ્રી મોહિતે મોકલેલ અમારા કાર ડ્રાઈવર પણ સારા એવા પક્ષીનિરીક્ષક. પણ વિદ્યાર્થી અવસ્થા. શ્રી હરિ લામા કે રાજુ ગાઈડની સરખામણીએ ઊણા ઉતરે. શ્રી ભાસ્કરે બતાવેલ Cheer Pheasantની જોડી, Khaleej Pheasantની જોડી, Slatybacked Forktail (ત્રણ) અને Whiskered Yuhina અમારા માનસપટ પરથી ક્યારેય નહીં ભૂંસાય. આ ઉપરાંત કે.ડી. (કુંવર), રતનસિંહ, ભોલુ, અબ્રારખાન, સી.બી., ચંદ્રભાનસિંહ, લોકેશ વગેરે પણ સારા 'બર્ડ ગાઈડ' તરીકે ખ્યાતિ પામેલા છે.

કે.ડી. (કુંવર) એટલે નામ પ્રમાણે જ રજવાડી દેખાવ, છતાં શાંત અને ધીર-ગંભીર એવો ફૂટગો નવયુવાન; જે 'કોર્બેટ પાર્ક' અને આજબાજુના વિસ્તારો જેવા કે કોશી નદીનો પટ, મોહન ગામ, કુમેરીયા વિસ્તાર, રામનગર-કાલાધુંગી વિસ્તારમાં પક્ષીઓ બતાવી શકે. ડિસેમ્બર-જાન્યુઆરી મહિના (શિયાળા)માં, 'કોર્બેટ પાર્ક'ની બહારના વિસ્તારમાં બે દિવસનાં રોકાણમાં દોઢસોએક પક્ષીઓ બતાવવાની ખાત્રી આપતો હોય છે. પક્ષીઓ ઓળખવામાં એનો વૈજ્ઞાનિક અભિગમ ખૂબ જ પ્રશંસનીય

છે. પોતે જ freelance bird guide છે, છતાં શ્રી રિતેશ સૂરીના Camp Forktail Creek સાથે સંલગ્ન રહે છે.

શ્રી રતનસિંહ, મૂળ ભરતપુર ધાના નેશનલ પાર્કમાં નવ નંબરની રીક્ષાવાળા. ને એમાંથી જ ખૂબ સારા 'બર્ડ વોચર' અને એથીય વધુ 'બર્ડ ગાઈડ' (bird guide) બન્યાં. હવે તો એનું ફલક ભરતપુરથી વધારીને કાશ્મીર, હિમાચલ, ઉત્તરાંચલ પ્રદેશ થઈ આસામ સુધી વધારી દીધું. મને ખ્યાલ છે ત્યાં સુધી એમની આજીવન પક્ષી યાદી ૫૦૦ થી ૫૫૦ પક્ષીઓની છે, જે ઘણી સમૃદ્ધ ગણી શકાય. BHNS અને અન્ય એક-બે સંસ્થા તરફથી એમને 'Lifetime achievement'ના એવોર્ડ પણ મળ્યા છે.

અમારી આ વખતની કુમાઉં ટ્રીપમાં ૧૨૪ પક્ષીજાતિઓ (species) જોઈ જેમાંથી ૩૨ જાતિઓ મારી આજીવન પક્ષી યાદીમાં 'ઉમેરો' હતી, અને તેનું શ્રેય હરિ અને રાજુને આપવું જ રહ્યું.

અવી આર્કેડ, ડોક્ટર હાઉસ સામે, હાલર રોડ, વલસાડ

કચ્છનું નળસરોવર - છારીઢંઢ

શાંતિલાલ એન.૧૩

છારીઢંઢ એ નખત્રાણા તાલુકાના નાની બત્રી વિસ્તારમાં આવેલ નીચાણવાળો પ્રાકૃતિક વિસ્તાર છે. ઢંઢ એ કચ્છી સિંધી શબ્દ છે. તેનો અર્થ નીચાણવાળી જગ્યાએ વરસાદ અને નદીઓ દ્વારા એકઠું થતું પાણી છે. સારો વરસાદ હોય ત્યારે છારીઢંઢ પૂરો ભરાઈ જાય છે. શિયાળામાં અહીં અનેક જાતનાં યાયાવર પક્ષીઓ આવે છે અને અહીં અનોખું પક્ષીધામ સર્જાય છે. અનેક પક્ષીઓની વિવિધતા અને સંખ્યા પરથી આ સ્થળને કચ્છનું નળસરોવર કહીએ તો કાંઈ ખોટું નથી. છારી ઢંઢમાં મથલ ડેમવાળી નદી, નરા ગજણસર ડેમની નદી તથા અનેક નાના મોટા છેલ્લાં ઠલવાય છે અને તેનું ક્ષેત્રફળ ૮૦ ચો.કિ.મી. જેટલું થઈ જાય છે. તેના ક્ષેત્રફળનો આધાર વરસાદની માત્રા પર હોય છે. આ વરસે સારો વરસાદ થયો હોઈ છારીઢંઢ પૂર્ણ રીતે ભરાયેલ છે અને અહીં અનેક યાયાવર પક્ષીઓ ઉમટે છે. આ ઢંઢનું પાણી શરૂઆતમાં મીઠું હોય છે તેથી

શરૂઆતમાં અહીં મીઠા પાણીનાં પક્ષીઓ જોવા મળે છે. થોડા માસ બાદ આ ઢંઢનું પાણી સહેજ ખારું થઈ જાય છે, ત્યારે ખારા પાણીનાં પક્ષીઓ જોવા મળે છે. પાણી ખારું થવાનું કારણ આ ઢંઢની જમીનમાં રહેલ ક્ષાર છે.

છારીઢંઢમાં શેવાળની લીલીછમ ચાદર પથરાયેલી હોય છે. તેમાં ડીર તથા કલ જેવા ઊંચા ઘાસ ઉગે છે. પાણીની અંદર માર્શીલીયા જાતની વનસ્પતિ પણ થાય છે. વળી વરસાદ પડ્યા બાદ ઢંઢના પાણીની અમૂક સપાટી પોયણાંથી ઢંકાઈ જાય છે. આ ઢંઢમાં અનેક નાનીમોટી માછલીઓ, સ્તરકવચી જીવો, શંખમાં રહેતા ગોકળગાયના જીવો; ઢાલિયાં જીવડાં, બગ, સૂક્ષ્મ જીવો તથા લીલ થાય છે. આ વનસ્પતિ તથા જીવોનો આહાર કરવા અનેક પ્રકારનાં પક્ષીઓ એકઠાં થાય છે. વળી ડીર કે કલ જેવી પાણીની વનસ્પતિમાં જલમુરઘી, ભગતડાં જેવાં પક્ષી માળા બાંધે છે અને આશરો મેળવે છે.

અહીં શરૂઆતમાં માછલીઓ નાની હોય છે. ત્રણથી ચાર મહિના બાદ ચારથી પાંચ કિલો વજનની માછલી પણ અહીં થાય છે. આ માછલીને ખાવા ગુલાબી પેણ, રૂપેરી પેણ, સર્પગ્રીવ તથા નાનાં, વચેટ તથા મોટાં કાજિયાં મોટી સંખ્યામાં જોવા મળે છે. ગુલાબી પેણ (Rosy Pelican) તથા રૂપેરી પેણ (Dalmatian Pelican) યાયાવર છે અને કઝાખસ્તાનથી અહીં શિયાળો ગાળવા આવે છે, જ્યારે કાજિયાં (Cormorant) તથા સર્પગ્રીવ (Darter) સ્થાનિક છે.

શેવાળ અને પાણીની વનસ્પતિનો આહાર કરનારા પક્ષીઓમાં નાની ડૂબકી (Dabchick), શિયાળુ ડૂબકી (Blacknecked Grebe) તથા ચોટીલી ડૂબકી (Great Crested Grebe)નો સમાવેશ થાય છે. આમાંથી ડૂબકી સ્થાનિક છે જ્યારે અન્ય પક્ષીઓ યાયાવર છે. વળી અહીં બતકો જેવી કે ગિરજા, નકટો, નાની સિસોટી બતક તથા ટીલિયાળી બતક સ્થાનિક છે, જે વનસ્પતિ આહારી છે. અહીં આવતી યાયાવર બતકોમાં ભગવી સુરખાબ, સિંગપર, નાની મુરઘાબી, નીલશિર, લુહાર, પિયાસણ, ચેતવા, ગયણો, રાખોડી કારચિયા તથા ચોટીલી કારચિયા ગણાવી શકાય. અહીં અલભ્ય બતકોમાં ધોળી આંખ કારચિયા તથા ઘઉંલી મુરઘાબીની પણ નોંધ થયેલી છે.

અહીં કચ્છના રાજવી સ્વ. વિજયરાજજીના વખતમાં ગાજહંસ શિયાળામાં મોટી સંખ્યામાં આવતા હતાં, પરંતુ હવે ક્યારેક એકલદોકલ પક્ષી જોવા મળે છે.

કલ તથા જીર જેવી વનસ્પતિ તથા છીછરા પાણીમાં અનેક જાતના બગલાં જોવાં મળે છે, જેમાં કબૂત બગલો, નડી બગલો, કાણી બગલી, ઢોર બગલો, મોટો ધોળો બગલો, વચેટ તથા નાનો ધોળો બગલો, દરિયાઈ બગલો તથા રાત બગલાનો સમાવેશ થાય છે. આ સર્વે બગલા સ્થાનિક છે અને ચોમાસા બાદ ઢંઢમાં આવેલાં ઝાડ પર માળા બાંધીને બચ્ચાં ઉછેરે છે. તેઓ માછલી અને દેડકાંનો આહાર કરે છે. અહીં સ્થાનિક પીળીયાંચ ઢોંક તથા સ્થાનિક પ્રવાસી ફાટીયાંચ ઢોંક પણ જોવા મળે છે. અહીં કાળીડોક ઢોંક પક્ષી જોવા મળે છે, જે સ્થાનિક છે. તેની સંખ્યા વિશ્વસ્તરે ઘટતી જાય છે. યાયાવર પક્ષી સફેદ ઢોંક પણ અહીં સારી સંખ્યામાં જોવા મળે છે જે યુરોપથી આવે છે. યુરોપના દેશોમાં આ પક્ષી ઘર પરની ચીમનીમાં માળા

બાંધે છે. ત્યાંના લોકો આ બાબતને શુકનવંતી માને છે. સર્વે ઢોંકનો ખોરાક માછલી તથા દેડકાં છે.

અહીં સ્થાનિક પાણીકાંઠાનાં પક્ષીઓમાં ધોળી કાંકણસાર, કાળી કાંકણસાર, નાની કાંકણસાર તથા ચમચા પણ જોવા મળે છે. ચમચો તેની ચમચા જેવી યાંચ થકી ઓળખાય છે. આ પક્ષીઓ માછલાં, સૂક્ષ્મ જીવો તથા સ્તર કવચી જીવો પર આધારિત છે.

કચ્છનું ગૌરવ અને કચ્છના મોટા રણમાં અનોખું સુરખાબનગર રચનારા પક્ષી મોટો હંજ (Greater Flamingo) તથા નાનો હંજ (Lesser Flamingo) પણ અહીં જોવા મળે છે. લીલ, શેવાળ તથા સૂક્ષ્મ જીવો તેનો આહાર છે.

છારીઢંઢમાં ભારતમાં સૌથી વધારે સંખ્યામાં કુંજ (Common Crane) શિયાળો ગાળે છે. આ કુંજ છેક રશિયાથી અહીં આવે છે. બત્રી ઘાસિયા પ્રદેશની સર્વે કુંજ સાંજ થાય એટલે છારીઢંઢ પર રાતવાસો કરે છે. સારા વરસમાં અહીં ૩૦ હજારથી ૪૦ હજાર જેટલી કુંજ જોવા મળે છે. કુંજનો ખોરાક બત્રીમાં થતાં એક જાતના ઘાસના મૂળમાં થતી ગાંઠ છે. અહીં પાણી કાંઠાનાં અન્ય પક્ષીઓમાં સારસ, ભગતડાં, જલમુરઘી, નીલ જળમુરઘો, શ્વેતપાંખ જલમાંજર, ટિટોડી, વગડાઉ ટિટોડી, ભૂલામણી ઢોંગીલી, કેંચીપૂંછ વાબગલી, સફેદછાતી કલકલિયો તથા નાનો કલકલિયો પણ જોવા મળે છે, જે સર્વે સ્થાનિક છે. પાણીકાંઠાનાં યાયાવર પક્ષીઓમાં અહીં શ્વેતપૂંછ ટિટોડી, નાની ઢોંગીલી, ખલિલી, નાની ખલિલી, મોટો ગરેરો, રાતાપગ, કાળો રાતાપગ, લીલાપગ, નાનો લીલાપગ, શ્વેતપૂંછ તુતવારી, ટપકીલી તુતવારી, નાની તુતવારી, પંખાપૂંછ ગારખોદ, નાની ગારખોદ, કાળાપેટ કીચડિયો, શ્વેતપીઠ કીચડિયો, શ્વેતનેણ કીચડિયો, ટીલિયો, ચંચળ, ઊલટીયાંચ, મોટું તેજપર, નાનું તેજપર, કાળીપીઠ ધોમડો, મોટો ધોમડો, લડાખી ધોમડો, શ્યામશિર ધોમડો, વા ધોમડી, કાશ્મીરી વાબગલી, લડાખી વાબગલી તથા ધોળી વાબગલીનો સમાવેશ થાય છે. અહીં મસ્કતી લંટોરો નામનું અલભ્ય પક્ષી સારી સંખ્યામાં જોવા મળે છે, જે ભારતમાં અન્ય જગ્યાએ સહેલાઈથી જોવા મળતું નથી. શિકારી પક્ષીઓમાં અહીં ડાકુગીધ, શિયાળુ ટીસો, પરદેશી ઝુમ્મસ, પાનપટ્ટાઈ, પટ્ટીપટ્ટાઈ તથા લરજી છે, જેનો ખોરાક નાનાં

પક્ષીઓ તથા ઊંદર છે.

છારીઢંઢ અને તેની આજુબાજુના વિસ્તારમાં ૧૬૦ જાતનાં પક્ષીઓની નોંધ થયેલ છે, જેમાંથી લગભગ અડધોઅડધ શિયાળુ પ્રવાસી પક્ષી છે.

બોમ્બે નેચરલ હિસ્ટરી સોસાયટી તરફથી વર્ષ ૧૯૯૦-૯૨ દરમ્યાન અહીં 'બર્ડ માઈગ્રેશન પ્રોજેક્ટ'નો સંશોધન અભ્યાસ કરવામાં આવેલ અને આ ગાળા દરમ્યાન અનેક સ્થાનિક તથા યાયાવર પક્ષીઓને વીંટી પહેરાવવામાં આવેલ. લગભગ ૫૦૦૦ પક્ષીઓને વીંટી પહેરાવવામાં આવેલ. આ વીંટી પહેરાવવા માટે 'મિસ્ટનેટ' દ્વારા કે અન્ય રીતે પકડીને પક્ષીના કદ પ્રમાણે તેમના પગમાં તેમના માપની વીંટી પહેરાવવામાં આવે છે. લંબાઈ, તેની જાતિ વગેરે વિગતો મેળવી રજિસ્ટરમાં તેની નોંધ કરવામાં આવે છે અને તેની સામે વીંટી નંબર તંથા સંસ્થાનું નામ દર્શાવવામાં આવે છે. આ જ પક્ષી અન્ય જગ્યાએ મળે તો આ નંબર પરથી તેના ઋતુ પ્રવાસનો ખ્યાલ આવે છે. આ કામગીરી ફક્ત 'બોમ્બે નેચરલ હિસ્ટરી સોસાયટી' જેવી સંસ્થા જ કરે છે. છારીઢંઢના માઈગ્રેશનના પ્રોજેક્ટ વખતે જાળીમાં આવેલ 'કાળાપગ કીચડિયા' નામના પક્ષીના પગમાં રશિયામાં પહેરાવેલ રિંગ જોવા મળેલ. આ પક્ષીનું વજન ફક્ત ૨૦ ગ્રામ જ હતું. આવું નાનકડું પક્ષી છેક રશિયાથી અહીં આવે તે કુદરતની અજાયબી ગણી શકાય! આવાં તો અનેક યાયાવર પક્ષીઓ આ સ્થળની મુલાકાત લે છે. પરંતુ વીંટીવાળાં પક્ષી ભાગ્યે જ મળે છે. આ જ સંસ્થા તરફથી વર્ષ ૯૨-૯૩ દરમ્યાન 'બર્ડ પ્રોજેક્ટ' હેઠળ અહીં અભ્યાસ કરવામાં આવેલ. છારી ઢંઢમાં અને આસપાસ વડુ, શિયાળ, લોકડી, છિંકારા, સસલાં તથા રોઝ જેવાં પ્રાણીઓ પણ અહીં જોવા મળે છે.

કચ્છના વન ખાતા તરફથી ફેબ્રુઆરી ૨૦૦૦માં અહીં પક્ષીઓની ગણતરીનું આયોજન કરવામાં આવેલ ત્યારે અહીં દોઢ લાખ જેટલાં પક્ષીઓ નોંધાયેલ. આ વર્ષે સારો વરસાદ થયો હોઈ કચ્છના વન ખાતા તરફથી તા. ૩/૪ જાન્યુઆરી, ૨૦૦૭ દરમ્યાન અહીં જળચર પક્ષીઓની ગણતરી કરવામાં આવેલ જેમાં મેં પણ ભાગ લીધેલ. આ ગણતરી દરમ્યાન ૭૫ થી ૮૦ હજાર પક્ષીઓની નોંધ થયેલ જે આ સ્થળની અગત્યતા જણાવે

છે. આ ગણતરી કઈ રીતે થાય છે તે અંગે જાણીએ તો પ્રથમ દિવસે પ્રાથમિક ગણતરી કરવામાં આવેલ. આ ગણતરીમાં ૧૦ ટીમો રોકવામાં આવેલ જેમાંથી ૪ ટીમ બોટની પણ હતી. દરેક ટીમમાં ૨ પક્ષીના જાણકાર પક્ષીનિરીક્ષક તથા ૧ જંગલખાતાના કર્મચારીને રોકવામાં આવેલ. ટીમ પ્રમાણે અલગ અલગ વિસ્તાર નક્કી કરવામાં આવેલ. દરેક ટીમની માહિતી એકત્ર કરીને જંગલ ખાતા તરફથી આખરી ગણતરીની સંખ્યા જાહેર કરવામાં આવેલ.

આ છારીઢંઢને અભયારણ્ય તરીકે જાહેર કરવાનું સરકારશ્રી તરફથી વિચારણા હેઠળ છે. વળી અગાઉ અહીં ૧૯ જાતનાં એવાં પક્ષીની નોંધ થયેલ છે જેની સંખ્યા ઘટતી જતી હોઈ આ સ્થળને અભયારણ્ય જાહેર કરવું જરૂરી છે. જંગલખાતા તરફથી તાજેતરમાં કરવામાં આવેલ જલચર પક્ષીની ગણતરી અભયારણ્યને જાહેર કરવામાં બળ પૂરું પાડશે. આપણે એવું ઈચ્છીએ કે સરકારશ્રી તરફથી આ સ્થળને તાત્કાલિક પક્ષી અભયારણ્ય તરીકે જાહેર કરવામાં આવે.

જૂના વાસ, મંદિરવાળો ખાંચો, માધાપર, ભુજ ૩૭૦૦૨૦

શ્વેતરંગી રાજહંસ (Barheaded Goose)

અને શ્યામતનુ કાદમ્બ (Greylag Goose) : એ બંનેને નદીકિનારે એકઠાં વિચરતાં જોવાં, એ પરમ રમણીય દશ્ય છે. કવિકુલગુરુ કાલિદાસ રઘુવંશમાં લખે છે :

ક્ષત્રિચિત્ સ્વગાનાં પ્રિયમાનસાનામ્

કાદમ્બાસંસર્ગતીવ પંક્તિઃ ।

પદયાનવાદ્યાંગિ વિમાત્તિ ગંગા

મિત્રપ્રવાહા યમુનાતલે ॥

સીતાને છોડાવી રામ અયોધ્યા ભણી આકાશયાન કરતા હતા. માર્ગમાં પ્રયાગ આવ્યું. ભગવતી ભાગીરથી અને કાલિન્દીનો સંગમ જોયો, એટલે રામના હૃદયમાં રહેલું કવિત્વ બોલી ઉઠ્યું : હે કલ્યાણિ, જો! યમુનાના શ્યામ તરંગે કલુષિત પ્રવાહવાળી ગંગા કેવી શોભે છે! જાણે કાદમ્બના સંસર્ગે રાજહંસપંક્તિ!

શ્રી હરિનારાયમ આચાર્ય લિખિત
'વનવગડાનાં વાસી'માંથી

પાણી પર છવાઈ ગયેલ કમળનાં પાંદડાંરૂપી લીલીછમ ચાદર પર આછા ગુલાબી રંગનાં કમળપુષ્પનું ભરતકામ કુદરતે કર્યું હોય તે દૃશ્ય કેવું સુંદર લાગે! ભાવનગર પાસેના રૂવાને પાદર આવેલ રવેચી માતાના તળાવે આવું દૃશ્ય જોવા મળે છે. સવારના શાંત રમણીય વાતાવરણમાં પૂર્વાકાશે પધારી રહેલા નારંગી રંગના સૂર્યનારાયણ તળાવના આ વાતાવરણને ઓર કમનીય બનાવે છે.

જીવદયા પ્રેમીઓ આ તળાવના કિનારા નજીક પંખીઓને ચણ તરીકે દાણા અને ગાંઠિયા નાંખે છે. આવા તૈયાર મળતા નાસ્તાને ન્યાય આપવા તળાવમાં તરતી ટીલિયાળી બતક અને નકટા આવી પહોંચે છે. તેમને સાથ આપવા કાગડા, કબૂતર, હોલા, કાળાકોશી, કાબરો પણ હાજરી પૂરાવે છે. આ ઉપરાંત પરદેશથી શિયાળામાં અહીં આવતા ટીલિયા (Ruff - Reeve) પણ ૫૦-૭૫ જેટલી સંખ્યામાં તળાવ ઉપર ચક્કર મારતા હોય છે. પછી ઓચિંતા ઊતરી પડી અકરાંતિયાની માફક દાણા અને ગાંઠિયા ખાવા મંડી પડે છે. બતકોની સંખ્યા ક્યારેક એટલી વધી જાય કે મરેલા ઢોર પર ધક્કધક્કા કરતા ગીધનું દૃશ્ય યાદ આવે.

વાદળી રંગના શરીર અને લાલ ચાંચથી શોભતા નીલ જલમુરઘા (Purple Moorhen) તેમજ તેના જાતભાઈ જેવી રૂપકડી જલમુરઘી (Indian Moorhen) પોતપોતાની ટૂંકી પૂંછડી અવારનવાર ઊંચીનીચી કરતાં આરામથી કમળપત્રરૂપી હરિયાળી ચાદર પર ફરતાં જોવા મળે.

પ્રજનન ઋતુ શરૂ થતાં ઓગસ્ટ માસમાં જલમુરઘીનું યુગલ રચાયું. પછી તરતી ચાદર પર શરૂ થઈ તેમની પ્રણયચેષ્ટાઓ અને મધુરજનીઓ. ત્યાર બાદ કિનારાની વનસ્પતિમાં તેણે માળો બાંધ્યો. થોડો સમય જતાં ત્રણ બચ્ચાં પેદા થયા. સહકુટુંબ જળવિહાર કરતી જલમુરઘીથી તળાવની શોભા વધીને ચિત્તાકર્ષક થઈ જાય છે. તેના ઉપરથી નજર અસેડવાનું મન થતું નથી.

જલમાંજર (Jacana), નીલ જલમુરઘા અને જલમુરઘીને તરતાં કમળપત્રો ઉપર ચાલતાં આપણે જોઈએ છીએ. પણ કાણી બગલી (Pond Heron)ને ય આ તરતી

ચાદર એવી ફાવી ગઈ છે કે નિરાંતે તેની ઉપર હરફર કરતાં પાંખો અધખુલ્લી કરીને પાણીમાંની માછલીને ઝડપી લે છે. કાણી બગલીની જમાત કમળપાંદડાંની ચાદર પર નોખા નોખા ખૂણે બેઠેલી જોવા મળે છે.

નાની તુતવારી (Common Sandpiper) કાંઠા ઉપર ફરતાં ફરતાં થાકે ત્યારે આ ચાદર પર આવે છે. કાણી બગલીની શિકાર પકડવાની રીતથી જાણે કે તેને પ્રેરણા મળી હોય તેમ કમળપત્રની ચાદર પર નિરાંતે ફરતાં ફરતાં જીવાત પકડવા લાગે છે, તે જોવાની મઝા આવે છે.

નાની ડૂબકી તો આ ચાદરને કારણે મોજમાં આવી ગઈ છે. પોતાનાં બચ્ચાંના રક્ષણ માટેની તેની ચિંતા નહીંવત્ થઈ ગઈ છે. પાનપટ્ટાઈ (Marsh Harrier) કે એવું કોઈ શિકારી પંખી ઉપર ઊડતું દેખાય કે તરત આ બચ્ચાં ડૂબકી મારી કમળના પાન નીચે સંતાઈ જાય છે. પાન નીચે સંતાકૂકડી રમવાની અને પાન ઉપર ચડવાનો નિષ્ફળ પ્રયત્ન કરવાની તેમને બહુ મજા આવે છે. ક્યારેક ક્યારેક કાંઠે બેઠેલા હોલા કમળપત્ર ઉપર બેસવા જાય છે પણ ફાવતા નથી.

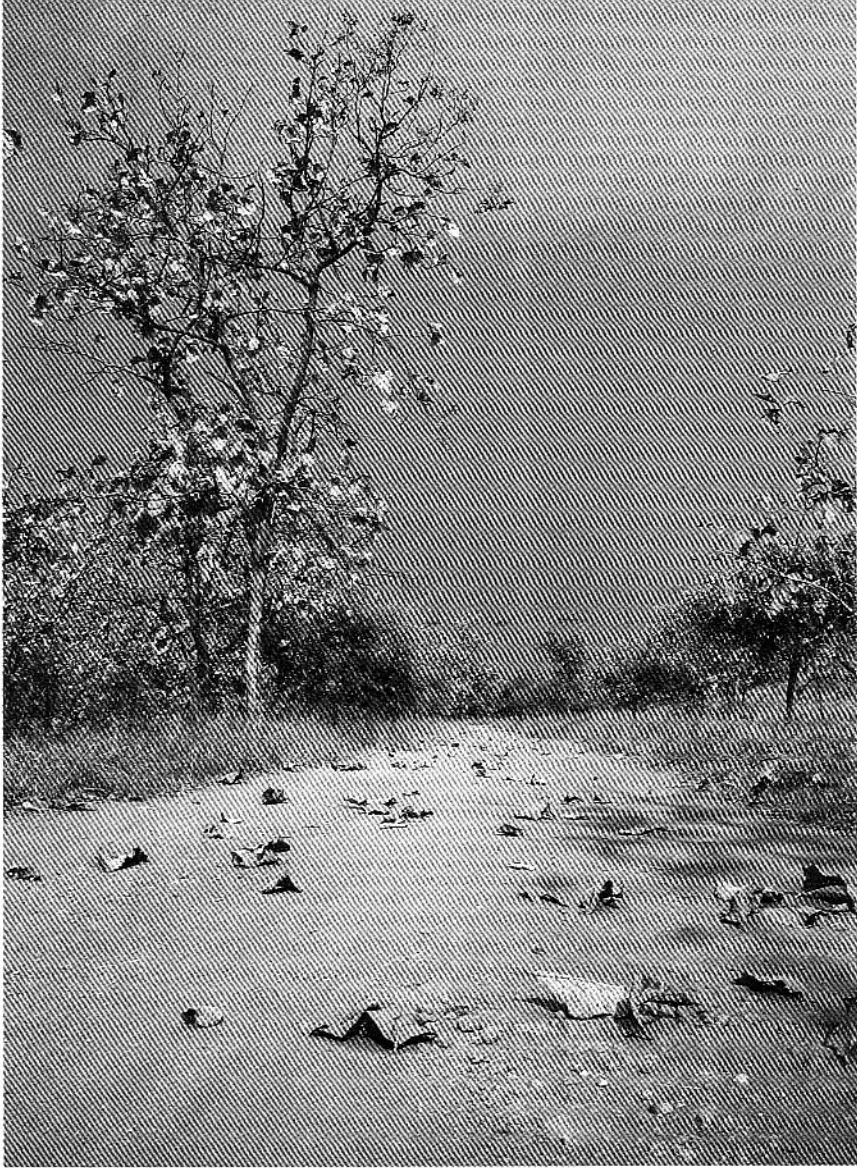
માત્ર કુદરતી સૌંદર્ય જ અહીં છે એવું નથી. કુદરતી સંગીતનો જલસો પણ અહીં માણવા મળી જાય છે. તળાવમાં તરતી નાની ડૂબકીઓનું ગાન તમને મુગ્ધ કરે. સવારે વહેલા આવો તો કાળાકોશી, પોપટ, કાબર વગેરેનો અહીં મેળો જામ્યો હોય છે. તેમના નોખા નોખા અવાજ સાંભળવા ગમે છે. પાણીમાં તરતી બતકો, જલમુરઘી તથા કિનારે ફરતા ગજપાઉં (Blackwinged Stilt) કે ટિટોડી પણ પોતાનું ગળું ખુલ્લું મૂકીને તમને મનોરંજન પૂરું પાડે.

તળાવ કાંઠેનાં બાવળ તથા પીલુડીનાં વૃક્ષોમાં સેંકડો વૈયાં (Rosy Pastor)નું સમૂહગાન સતત ચાલતું હોય છે. જેમ જેમ બપોર થતાં જાય તેમ તેમ વૈયાંનાં ગાનની તીવ્રતા વધતી જાય છે.

આપણે સૌ સાથે મળીને ભાવનગરનાં આવાં સ્થળોનું જતન અને રક્ષણ કરીએ અને કુદરતને ભરપૂર માણીએ.

‘માતૃસ્મૃતિ’ ૨૪, બેન્ક સોસાયટી, સુભાષનગર,
ભાવનગર ૩૬૪૦૦૧

વસપીર : મૃદેશ આચાર્ય

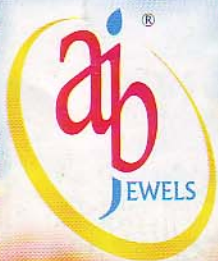
ઉનાળાની ગરમીના કારણે ભારતીય ઉપખંડ પર દરિયા ઉપરથી ભેજવાળા પવનો ફૂંકાતા, જુલાઈ માસમાં અગ્નિ ઝરતું આભ, ગાઠ વાદળોથી છવાઈ જાય છે અને આખા પ્રદેશ પર ઓછો વધતો વરસાદ વરસવા લાગે છે. ફોરી, ઘગઘગતી જમીન પર લીલી ચાદર રાતોરાત બિછાઈ છે. દિવસો સુધી સૂર્ય, વાદળો પાછળ છુપાઈ રહે છે. જીવસૃષ્ટિનું વર્ષચક્ર નવેસરથી ચાલુ થાય છે. અસંગત જીવજંતુઓ ઉભરાય છે, જેનો લાભ લેવા માટે આપણાં સ્થાનિક પક્ષીઓ પ્રજનન કાર્યમાં લાગી જાય છે. ચોમાસું આપણાં માટે એક ચમત્કારરૂપ ઋતુ છે.

- લલકુમાર ખાચર

સાથે : સિ.શિ.કે.એસ

સાથે (Ruddy Turnstone)

... a benchmark of
Quality, Purity & Trust!

An Exquisite Jewelry Mall from

ARVINDBHAI
JEWELLERS

Satellite, Ahmedabad

Exclusive Showrooms across 3 floors ...

Carats & Cents

Real Diamond Jewelry

Golden Attire

Gold & Antique Ornaments

Silver Ornaments

Silver articles & Fashion Jewelry